

KÜRESELLEŞME NASIL İYİLEŞTİRİLEBİLİR

Bölüm 1

BAŞKA BİR DÜNYA MÜMKÜN

Küreselleşme dünya ülkelerini ve halklarını birbirine bağımlı tek bir toplum haline getirmektedir. Bu yüzden düşünce ve davranışlarımız da küresel olmalıdır.

Küreselleşme birçok şeyi içerir: fikirlerin ve bilginin uluslar arasında akışını, kültürlerin paylaşımını, küresel sivil toplumu ve küresel çevre hareketini. Ancak burada ekonomik küreselleşme, yani, ürün ve hizmetler, sermaye, hatta işgücü hareketlerinin artmasıyla dünya ülkelerinin daha yakın entegrasyonu ele alınacaktır.

1990'larda küreselleşme coşkuyla karşılanmıştı. 1990'dan 1996'ya, gelişmekte olan ülkelere sermaye girişi altı yılda altı kat artmıştı. 1995'te yarım asırdır beklenen Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulması, uluslar arası ticarete hukuk kuralları getirecekti. Hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler, herkes kazançlı çıkacaktı.

Aralık 1999'da Seattle'da, daha ileri liberalleşmeye yönelik yeni bir ticaret müzakeresi başlamak üzereyken küreselleşme karşıtı ilk büyük protestoların sahneye konması, açık pazarları savunanlar için tam bir sürpriz oldu. Küreselleşme, dünyanın çeşitli yerlerinden insanları küreselleşmeye karşı birleştirmeyi başarmıştı. Amerika'daki fabrika işçileri, Çin rekabeti yüzünden işlerinin tehdit altında olduğunu görüyordu. Gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçiler, Amerika'nın yüksek sübvansiyonlu mısır ve diğer ürünleri yüzünden mahsulünü satamadığını görüyordu. Avrupa'daki işçiler büyük mücadelelerle elde ettikleri hakların küreselleşme adına ellerinden alındığını görüyordu. AIDS'li hastalar yeni ticaret anlaşmalarının ilaç fiyatlarını adamakıllı yükselttiğini görüyordu. Çevreciler doğal mirasımızı korumaya yönelik kanunların küreselleşme ile çiğnendiğini görüyordu. Kendi kültürel mirasını korumak ve geliştirmek isteyenler küreselleşmenin buna engel olduğunu görüyorlardı. Protestocular, küreselleşmenin herkesin yararına olacağı iddiasını kabul etmiyorlardı.

Şu var ki, ekonomik küreselleşmeden şikayetçi olanlar, küresel piyasalara ulaşım kolaylığına veya küresel bilginin yayılmasına ve böylece gelişmiş ülkelerde yapılan keşiflerden ve icatlardan üçüncü dünyanın faydalanmasına itiraz etmiyorlardı. Endişeleri şu alanlardaydı:

- Küreselleşmeye yön veren oyun kuralları adaletsizdir. İleri sanayileşmiş ülkelere yararlı olacak şekilde özellikle tasarlanmıştır.
- Küreselleşme maddi değerleri, çevre veya yaşamın ta kendisi gibi diğer değerlerden üstün tutar.
- Küreselleşme geliştirmekte olan ülkelerin egemenliğini ve vatandaşlarının refahını etkileyen önemli alanlarda kendi başlarına karar verebilme yeteneğinin bir kısmını yok etmiştir. Bu anlamda demokrasinin altını oymuştur.
- Herkesin yararlanacağı bir durum olduğu iddia edilmiş, ancak her yerde pek çok kaybeden olmuştur.
- Geliştirmekte olan ülkelere zorla kabul ettirilen ekonomik sistem uygunsuz ve zararlıdır. Küreselleşme, ekonomik politikanın veya kültürün Amerikanizasyonu anlamına gelir olmuştur.

Dünyada ekonomik büyüme ile nüfusun büyümesi yarış halindedir ve şimdiye kadar kazanan hep nüfus olmuştur. Yoksulluk oranı düşse de mutlak sayı artmaktadır. Günümüzde 6,5 milyar toplam nüfusun %40'ı günde 2\$'ın altında, %17'si (877 milyon) 1\$'ın altında gelire sahiptir.

Yoksulluk yalnız paradan yoksunluk değildir. Güçsüzlük ve güvensizlik duyguları da çok önemlidir. Yoksullar çok az konuşma fırsatı bulur. Konuştuklarında kimse dinlemez. Dinleyen olursa hiçbir şey yapılamayacağı cevabını alırlar. Bir şey yapılabileceği söylene, hiçbir şey yapılmaz. Yoksulluk hapiste yaşamak, esarete yaşamak gibidir. Ha bire özgür olmayı beklersiniz.

Yoksul insanlar için geçerli olan yoksul ülkeler için de geçerlidir. Dışarıdan gelen baskı ve kısıtlamalar demokrasiyi, kurumları ve egemenliği zaafa uğratar. Dış yardım isteyen ülkenin önüne pek çok şart sürülür. Örneğin sosyal güvenlik, iflas ve diğer mali sistemlerinde acil reform yapması istenir. **Cari harcamaların ve ithalat gelirlerinin yarısından çoğu borç ödemelerine gider. Kalkınma zaten çok zor bir iştir, bu borç yüküyle imkansız hale gelir.**

Ticaretin liberalizasyonu –piyasaların mal ve hizmet akışlarına açılması- büyümeye yol açacak zannediliyordu; ancak bu sonuç her ülke için geçerli olmadı. Hatta bazıları daha kötü duruma düştü.

Davos'ta Dünya Ekonomik Forumundaki panelde tanıdığım bir Hintli, KOBİ'lerin bankalardan kredi almasının gitgide zorlaştığını söylüyordu. Hiç şaşırtıcı değildi. Tüm dünyada bankacılık sektörlerini uluslar arası büyük bankalara açan ülkeler bu bankaların Coca-Cola, IBM ve Microsoft gibi çok uluslu şirketlerle iş yapmayı tercih ettiklerine şahit olmuşlardı. Büyük uluslar arası bankalarla yerli bankalar arasındaki rekabette kaybeden taraf yerli bankalar gibi görünse de gerçek kaybeden onlara bağımlı küçük işletmeler olmuştur hep. Arjantin'den Meksika'ya, **yerli bankaları yabancılar tarafından alınan bütün ülkeler, yerli firmalar için kredilerin kurduğunu görmüşlerdir.**

Amerika'nın kalkınmasının katıksız kapitalizm sonucu olduğu inancı yanlıştır. Amerika'nın başarısı kısmen hükümetin kalkınmayı teşvik etmesi, piyasaları düzenlemesi ve temel sosyal hizmetleri sağlaması sayesinde gerçekleşmiştir. Hala

finanssta hükümet başrolde. Bugün gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu soru şudur: Onların hükümeti de benzer bir rol oynayabilecek mi?

Küreselleşme hem ulus devletleri artan eşitsizlik ve güvensizlikle mücadele etmek zorunda bırakmış, hem de çeşitli yollarla ellerini kollarını bağlamıştır. Örneğin hükümet asgari ücreti arttırmaya kalksa, ülkede iş yapan yabancı şirketler, daha düşük ücretli ülkelere taşınmakla tehdit ederler. Ve asgari ücret yerinde sayar. Sermaye piyasasının liberalizasyonu ekonomik krizlere yol açtığı halde sıcak, spekülasyonun giriş çıkışını kontrol edemez.

Ulus-devlet zaafa uğratılırken, küreselleşmenin yarattığı sorunlarla etkin bir biçimde başa çıkabilecek, demokratik küresel kurumlar ortaya çıkmamıştır.

Ulus-devlet oluşurken bireyler o ulustaki diğerleriyle de bir bağ kurmuştur. Oysa küreselleşme, bireylerin farklı ulustan bireylerle bağ oluşturmasını sağlayamamıştır. Davranıştaki bu farklılıkları en iyi savaşta gözlemleyebiliriz. Amerikalılar kendi asker kayıplarının çetelesini dikkatle tuttuğu halde bundan kat be kat fazla olan Iraklı ölü sayıları açıklandığında kıpırtı bile olmamıştır. Amerikalılar işkence görseydi ortalık ayağa kalkardı. Amerikalıların işkence yapması, “Amerika’yı korumak için gerekliydi.” şeklinde savunulmuştur.

Yerel yaşasak da küresel bir dünyada yaşadığımızı unutmamalıyız. Küresel sistemin işlemesi için kurallar ve yönetmelikler koyarken, kendimizi başkalarının yerine koymak, onlar için de adil ve doğru olanı dikkate almak zorundayız.

Küreselleşmeyi hem gelişmiş, hem gelişmekte olan ülkeler, hem şimdiki hem gelecekteki kuşaklar yararlanacak şekilde yeniden yapılandırabiliriz. Hem ekonomilerimiz güçlenebilir, hem de kültür, çevre, yaşamın kendisi gibi değerlere ağırlık veren toplumlarımız olabilir.

Bölüm 2

KALKINMA VAADI

Dünya nüfusunun yaklaşık %80’i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Gelir ve eğitim seviyesi düşük, yoksulluk ve işsizlik oranı yüksek olan bu ülkeler için küreselleşme görülmemiş riskler ve fırsatlar sunmaktadır. Küreselleşmenin tüm dünyayı zenginleştirecek şekilde işleyebilmesi için bu ülkelerin de küreselleşmeden yararlanmasını sağlayacak önlemlerin alınması gerekir.

Ekonomik küreselleşme tartışması, ekonomik teori ve değerlerin de tartışılmasını içerir. Çeyrek yüzyıl önce üç ana ekonomik düşünce okulu vardı: Serbest piyasa kapitalizmi, komünizm ve denetimli piyasa ekonomisi. 1989’da Berlin duvarının yıkılmasıyla tartışma serbest piyasa ideolojisini savunanlar ile, hem devlet hem özel sektörün rolünü önemseyenler arasına indirildi.

1990’larda Washington’da IMF (18. caddede), Dünya Bankası (19. caddede) ve ABD Hazinesi (15. caddede) arasında oluşturulan ve Washington Konsensusu

olarak bilinen konsensus, kalkınmayı hızlandıracak politikaları sıralıyordu. Konsensus devletin rolünün azaltılmasını, mevzuatın azaltılmasını, liberalleşme ve özelleştirmenin hızlandırılmasını öngörmekteydi. Ancak milenyumun ilk yıllarında Washington Konsensusu'na güven sarsılmaya başladı. Zira bu politikalar eşitlik, istihdam ve rekabet sorunlarına, reformların hızına ve sıralamasına, özelleştirmenin nasıl yürütülmesi gerektiğine eğilmiyordu. GSMH artışını çok fazla önemsiyor, yaşam standardını etkileyen diğer faktörleri dikkate almıyor ve büyümenin sürdürülebilirliğine odaklanmıyordu.

Benim de katıldığım diğer görüş, kalkınmanın teşvikinde ve yoksulun korunmasında devletin daha aktif rol üstlenmesini öngörür. Başarılı bir ekonominin merkezi piyasa olmakla birlikte, devlet iş dünyasının gelişip istihdam yaratacağı iklimi sağlamak zorundadır. Devlet fiziki ve kurumsal altyapıyı oluşturmalıdır. Örneğin yatırımcıların aldatılmayacaklarından emin oldukları sağlıklı bir bankacılık sisteminin ve sermaye piyasasının mevcudiyetini yasalarla teminat altına almalıdır. Gelişmemiş piyasalarda monopoller ve oligopoller hüküm sürdüğünden, örneğin telekomünikasyon gibi hayati alanlarda yüksek fiyatlar geçerlidir. Bu da kalkınmayı engeller. Bugün artık akademik ekonomistlerin çoğu, piyasaların tek başlarına ekonomik verimliliği sağlayamayacağı konusunda hem fikirdirler. Soru, devletin müdahalesinin yararlı olup olmadığıdır.

Bu sorunun cevabını aramak için ülkelerin performansına baktığımızda, en başarılıların Asya ülkeleri olduğunu ve bunların çoğunluğunda da hükümetin çok aktif rol oynadığını görüyoruz. 1950'lerde ve 60'larda Nobel ödüllü ekonomist Gunnar Myrdal gibiler Asya'nın kalınma ihtimali olmadığını, Kore gibi ülkelerin en iyi yaptıkları iş olan pirinç yetiştirmekle yetinmeleri gerektiğini söylüyorlardı. Doğu Asya mucizesi zengin ve yoksulun birlikte yararlanacağı, dengeli büyümeye dayalı, hızlı bir kalkınmanın mümkün olduğunu gösterdi.

Küreselleşme, Doğu Asya ülkelerinin ihracata dayalı büyüme sayesinde yoksulluktan kurtulmasını sağladı. Küreselleşme uluslar arası pazarlara ve verimliliği muazzam arttıran teknolojilere ulaşımı mümkün kıldı. **Bu ülkeler küreselleşmeyi kendileri yönettiler; küreselleşmenin kendilerini ezmesine fırsat vermeden olanaklarından yararlandılar.**

Hükümetler büyümenin nimetlerini yalnızca mutlu azınlığın değil, geniş halk kitlelerinin paylaşmasını temin ettiler. Fiyat istikrarına odaklanmakla yetinmeyip, gerçek istikrar sağlamak için iş gücüne yeni katılan sayısı kadar iş yaratılmasına önem verdiler. Başarının hem ulusal okur-yazarlık, hem de ileri teknolojiyi özümseyebilecek çapta insan kaynakları gerektirdiğini bildiklerinden, ilköğretimden yüksek öğrenime kadar eğitime önem verdiler. Her türlü alt yapıyı geliştirerek maliyetleri düşürdüler. Teknolojinin planlanmasında ve geliştirilmesinde aktif rol üstlendiler, hangi sektöre ağırlık verileceğini belirlediler. Böylece bir taraftan bilgisayar, elektronik ve çip gibi ileri teknoloji sektörleri gelişirken, bir taraftan da çelik ve plastik gibi geleneksel sektörlerde dünyanın en verimli üreticileri oldular.

Piyasaların açılıp mevzuatın azaltılması şeklindeki liberalleşme süreci yavaşça, ekonominin başa çıkabileceği hızda yürütüldü. Özellikle kalkınma hamlesinin başlangıcında yerli imalata ve tarıma zarar vermemek için ithalatı kısıtladılar.

Yabancı sermayeyi davet ederken misafir firmaların teknoloji transfer etmesini ve yerel işgücünü eğitmesini şart koşular. Piyasalarını uzun vadeli yatırımlara açtılar; ancak **iki Asya devi, Çin ve Hindistan kısa vadeli sermaye girişlerini kısıtladı**. Bir günde girip çıkabilecek paraya güvenerek fabrikalar kurulamayacağını, istihdam yaratılamayacağını, hiçbir ödülü olmayan bu riski taşımaya değmeyeceğini fark etmişlerdi.

Sonuçta Doğu Asya ülkeleri 97-98 krizi hariç, çeyrek yüzyıl boyunca sürekli büyüdüler. Diğer Doğu Asya ülkelerinin aksine IMF'nin önerdiği politikaları değil de standart genişlemeci makro-politikaları uygulayan Çin ve Vietnam kriz döneminde bile büyümeyi aksatmadı.

Çin ve Vietnam dışındaki Doğu Asya ülkeleri ise 1980'lerde IMF ve ABD Hazinesi'nin baskılarıyla piyasalarını serbest sermaye akışına açtılar. Bir süre yüksek sermaye girişi oldu; fakat 1997'de aynı hızla çıkış olunca tüm bölgeyi ve ötesini etkileyen kriz başladı. Bölgedeki merkez bankaları paralarının değerini korumak için milyarlarca dolar döktüler. Çaresizlikten IMF'ye başvurunca, IMF önlerine uzun bir koşullar listesi koydu; devlet harcamaları kısıllacak, vergiler ve faiz oranları yükselecek vs. Faizler yükselince yerel firmalar borçlarını ödeyemediler. Para - kur krizini korkunç iflaslar ve bankacılık krizi, onu da toplumsal kargaşa ve isyanlar izledi.

IMF politikaları kurlarda dalgalanmayı durduramadı; aksine ekonomiyi daha da kötüleştirdi. Zira **IMF politikaları ülkeleri krizden çıkarmak için değil, en hızlı şekilde rezervleri yükseltip yabancı borç verenlerin borcunun ödenmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştı**.

Latin Amerika da 1980'lerde borç krizine girip, temerrüde düştükten sonra Washington Konsensusu'na uygun politikalar uygulamaya başladı.

Fiyat istikrarı gerçekleşip yeniden büyüme başlayınca Dünya Bankası ve IMF başarıdan kendilerine pay çıkardılar. Fakat büyüme sürdürülemedi. Zira büyüme, yurtdışından yüksek miktarda borçlanmaya ve milli varlıkların yabancılara satılmasına dayanıyordu. Üstelik bunların gelirleri yeni yatırımlara yönlendirilmiyordu. Tüketim patlamıştı. GSMH artıyor; fakat milli servet azalıyordu. Artan büyüme yalnızca zenginlere yarıyordu. Washington Konsensusu'ndan doğan hayal kırıklığı, Brezilya, Venezuela ve Bolivya gibi ülkelerde solcu hükümetlerin iktidara gelmesine yol açtı.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Sovyetler Birliği ve uydu ülkelerde demokrasi ve zenginlik umutları doğdu. Batılı danışmanlar geçiş döneminde yardımcı olmak için Doğu Avrupa'ya koştu. Önerileri, şok tedavi idi: Batı tarzı demokrasiye geçiş, hızlı özelleştirme ve liberalizasyonla bir gecede gerçekleşmeliydi.

Ani liberalizasyonun hiperenflasyon doğurması kaçınılmazdı. Hiperenflasyonu dizginlemek amacıyla uygulanan sıkı para politikaları ve kemer sıkma, ekonomileri çökertti. Hızlı özelleştirmeyle ülkelerin yüz milyarlarca dolarlık en değerli varlıkları elden çıkarılınca yeni bir oligark sınıfı doğdu. Bu kişiler, IMF'den yardım olarak giren milyarlarca dolardan çok daha fazlasını yurtdışına taşıdılar. Batılı danışmanlar, kafesin kapısını açmakla kuşların kafese gireceğini zannetmişlerdi,

ama tersine kafesteki kuşlar kaçmıştı. Rusya'da 1999-2000 arası gelirler üçte birine düşerken, aynı tarihlerde piyasa ekonomisine geçen Vietnam'da %75, Çin'de %135 artmıştı. Zira onlar şok tedaviyi reddetmiş, piyasa ekonomisine yumuşak geçiş yapmışlardı. Bugün onların canlı ekonomisine baktığımızda kaplumbağanın tavşanı geçtiğini görüyoruz.

Gerek Hindistan, gerekse Çin kaydettikleri muazzam başarıyı, geri kalmış kırsal kesime taşımaya odaklanmışlardır. Hedefleri, işgücüne yeni katılan herkese iş bulmaktır. Rekabetçi küresel piyasalarda teknoloji ve eğitimin önemini bildiklerinden eğitime gitgide daha da fazla pay ayırmaktadırlar. Asya bugün ABD'nin üç katı bilim insanı ve mühendis mezun etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeleri incelerken, büyük resmi hiç aklımızdan çıkarmamalıyız. **Başarı, yalnızca GSMH'ya değil, yaşam standardının da yükseltilmesine odaklanmış; sürdürülebilir, dengeli ve demokratik kalkınma demektir.** Bhutan kuralı GSMH yerine GSMM (gayri safi milli mutluluk)'yi önemseydiğini söylemiş ve hem kırsal kesimde, hem şehirlerde eğitimi, sağlığı ve yaşam kalitesini yükselten büyüme stratejileri arayışına girmiştir.

Kalkınma yalnızca ekonomilerin değil, insanların yaşantılarının da yeniden şekillendirilmesidir. Eğitim ve istihdam politikalarına bu çift taraflı mercekle bakılmalıdır: Büyümeye ne katkısı olacak, bireylere direkt etkisi ne olacak? Ekonomistler eğitimden insan sermayesi olarak söz ederler. Makinelere yapılan yatırım gibi insana yapılan yatırımın da geri dönüşü vardır. Fakat eğitim bundan fazladır. Eğitim modern bilimin ve analitik mantığın temel ilkelerini öğretip, öğrenme kapasitesini güçlendirmek suretiyle insanların zihnini değişimin mümkün olduğu kavramına açar.

Ancak GSMH'ya odaklanmak gelişim stratejileri açısından nasıl yetersizse, eğitim yılı sayısına odaklanmak da eğitim stratejileri açısından aynı şekilde yetersizdir. Eğitimin içeriği çok önemlidir. Eğitim, insanların okuldan ayrıldıktan sonra yapacakları işle uyumlu olmalıdır. İyi eğitim görmüş insanların iş bulamaması tam bir faciadır. Bireyde yaratacağı öfke, çaresizlik, umutsuzluk duyguları bir yana, uygun iş yaratamayan ülkeler en fazla ihtiyaç duydukları zihinsel sermayeyi, yani ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimine muazzam yatırım yaptıkları en parlak gençlerini gelişmiş ülkelere kaptırırlar. "Beyin Göçü" denen bu durum, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri sübvansede etmesinin başka bir çeşididir.

Ülkeler kaynaklarını iyi kullanıp, yeni fırsatlardan yararlanmayı bilmelidirler. Kalkınmayı sağlayan en önemli unsurlardan biri, ülkenin kamu ve özel kurumlarının kalitesinin yükseltilmesidir. Kararların nasıl alındığı ve kimlerin çıkarına olduğu, kalite ile yakından ilişkilidir. Tüm bu sürece "yönetişim" adı verilir. Yönetişimin de can damarı, yolsuzluğun önlenmesidir. Neyse ki, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yolsuzluğa karşı tepkiler artmakta, önlemler alınmaktadır. Her rüşvetin bir vereni ve bir de alanı vardır ve veren de genelde gelişmiş ülkelerdir. Bu yüzden gelişmiş ülkelerin de üzerine görev düşmektedir. Banka gizliliğini sınırlayarak, saydamlığı arttırarak ve rüşvet karşıtı yasaları uygulayarak yolsuzluğa fırsat vermemelidirler.

Thomas L. Friedman 2005'te yayınlanan "Dünya Düzdür"[♦] adlı kitabında, küreselleşme ve teknolojinin dünyayı yassılaştırdığını, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerin eşit şartlarda rekabet ettiği düz bir oyun alanı yarattığını iddia etmekteydi. Bu sav kısmen doğru olmakla birlikte dünya dümdüz değildir. Küresel dünyaya katılmak isteyen ülkelerin ve bireylerin yeni teknolojilere, bilgisayarlara, becerilere ve kaynaklara ihtiyacı vardır. Bu imkanlara sahip olan ülkeler ve bireyler arasındaki açık ne yazık ki gittikçe büyümektedir.

Bölüm 3

ADİL TİCARET

Şimdiye kadar yapılan ticaret anlaşmaları ne serbest olmuştur ne de adil. Asimetrik yapılarıyla gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını, tam mütekabiliyet olmaksızın gelişmiş sanayi ülkelerinin mallarına açmışlardır. Göze çarpmayan, ancak etkin ticaret engelleri korunmuştur. Bu asimetrik küreselleşme, gelişmekte olan ülkelere yarar değil, zarar getirmiştir. Çünkü yapılan ticaret gerçekte ne serbest, ne de adildir.

Adil ticarettten neyi kastediyoruz? Adil ticaret, her türlü teşvik, sübvansiyon ve kısıtlamanın kaldırılması demektir. Liberalizasyonun asimetrik olması, birileri kazanırken diğerlerinin kaybetmesi demektir. Örneğin günümüzdeki ticaret anlaşmaları tarım ürünleri hariç, hemen hemen bütün sübvansiyonları yasaklar. Gelişmekte olan ülkelerin tarım sübvansiyonlarına ayıracak parası yoktur. Ve gelişmekte olan ülkelerdeki insanların %70'i geçimini tarımdan sağladığından, ekonomileri bir türlü düzelmez. Nerden bakılırsa bakılsın, günümüzdeki uluslar arası ticaret anlaşmaları gelişmekte olan ülkelere karşı adaletsizdir.

Öyleyse bu ülkeler ticaret anlaşmalarına neden girerler? Ülkeler, ticaret anlaşmalarının yabancı yatırımı arttıracığını ve istihdam yaratacağını umarlar. Fakat şirketler yatırım kararları alırken pek çok faktöre bakarlar: İşgücünün kalitesi, altyapı, konum, siyasi ve toplumsal istikrar vs. Çin başarısının gösterdiği gibi, gümrük tarifelerinin pek bir önemi yoktur.

Ticaret müzakereleri, pek çok meselenin masaya yatırılıp ülkeler arasında pazarlık edildiği bir dizi round şeklinde yürütülür. II. Dünya Savaşı'nı takiben gelişmiş ülkelerin başı çektiği ticaret anlaşması GATT, mamul ürünlerde gümrük tarifelerini adamakıllı düşürmüş, modern ticaret rejiminin temelini oluşturmuştu. İmalat sanayi, gelişmiş ülkelerin mukayeseli üstünlüğüydü. İş tarım ve tekstil gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli olan sektörlere gelince, ülke-ülke, ürün-ürün bazında kotalar konmuştu.

1986'da başlayıp, 1994'te sona eren Uruguay Round'unda 128 üyeli GATT'nin yerini 149 üyeli Dünya Ticaret Örgütü aldı. Üye ülkelerin ticaret bakanları en az her iki yılda bir toplanarak müzakereleri sürdürürler. DTÖ'nün kuruluş amacı, ticaret anlaşmalarının daha da genişletilerek hizmetler ve fikri mülkiyet hakları gibi yeni

[♦] Bak: ozetkitap.com

alanları içermesini sağlamaktı. Daha da önemlisi, sınırlı da olsa ilk defa etkin yaptırım mekanizması getiriyordu. DTÖ anlaşmaları ihlal edenleri kendisi cezalandırmaz; fakat bu ihlalden zarar gören ülkelerin karşı ülkeye ticaret kısıtlaması koymasına izin verir. Avrupa bu hakkı sık sık Amerika'ya karşı gayet güzel kullanmaktadır.

“Büyük Pazarlık” denen Uruguay Round’unda gelişmiş ülkeler tarım ve tekstil ürünleri ticaretini liberalleştirmeye söz verdiler. Karşılığında gelişmekte olan ülkeler de fikri mülkiyet hakları, yatırımlar ve hizmetlerde yeni kuralları ve yükümlülükleri kabul edeceklerdi. Fakat gelişmiş ülkelerin pek çoğu “Büyük Pazarlık”ta verdikleri sözü tutmadılar. Tekstil kotaları daha on yıl yerinde saydı. Tarımda sübvansiyonların kaldırılması ise ufukta bile görünmüyor.

Şu kaderin işine bakın ki ticaretin serbestleştirilme süreci, Amerika ve Avrupa'nın işine yarasın diye 40 yıl boyunca imalat sanayine odaklandı. Fakat günümüzde Amerika ve Avrupa'da işgücünün yalnızca %11'i bu sektörde. Çin ve diğer bazı gelişmekte olan ülkeler imalat sanayinde öne geçtiler. Bu durumda Amerikalı ve Avrupalı ticaret müzakerecileri ekonomilerinin %70'ini teşkil eden hizmet sektörünü ve fikri mülkiyet haklarını koruyacak bazı kurallar bulmak zorundaydılar. Ve buldular da.

Uruguay Round'u gelişmekte olan ülkeler aleyhine pek çok haksızlıklar getirmiştir. Öyle ki zengin ülkeler fakir ülkelere yardım adı altında verdiklerinin üç katını bu haksız kurallardan kazanmışlardır.

Amerika ve Avrupa bir taraftan serbest ticareti savunurken, bir taraftan da kendilerini gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünlerinden koruyan ticaret anlaşmaları düzenlemeyi sanat haline getirmişlerdir. Gündemi belirleyen gelişmiş sanayi ülkeleridir; mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları ürün ve hizmetler için pazarların açılmasını sağlarlar. En baştan beri amaçları, kendilerine yontulmuş anlaşmalar yapmaktır.

Bunun başlıca suçlusu özel çıkar gruplarıdır. Müzakereciler ortalama Avrupalı veya Amerikalı'nın değil, durmaksızın lobi yapan büyük şirketlerin etkisinde kalırlar. Büyük resmi gözden kaçırdıklarından, bu şirketlerin çıkarına olan kuralların ülkelerinin bütününe ve dünya ticaretine zarar verdiğini fark etmezler. Nitekim büyük protestolara sahne olan Seattle, Doha ve Hong Kong müzakerelerinde gelişmiş ülkeler söz verdikleri halde ne tarımda, ne de gelişmekte olan ülkeler için önemli olan diğer kalemlerde ödün vermedikleri gibi, AB ve Amerika'nın ihraç ürün ve hizmetlerine kapıları açıp düşük gümrük uygulamaları için gelişmekte olan ülkelere baskı yaptılar, hatta yeni taleplerde bulundular.

Çok taraflı ticaret liberalizasyonundan bundan sonra da pek fazla bir yarar beklemek yersizdir. Gelişmekte olan ülkeler için adil bir ticaret rejimi yaratılamayacak, gelişmiş ülkeler diğer gelişmiş ülkeler için uyguladıkları tarifelerin çok daha yükseğini gelişmekte olan ülkelere uygulayacaklar, tarımda devasa sübvansiyonlar sağlayarak gelişmekte olan ülkelere korkunç zarar vermeyi sürdürecektir. Ticaret müzakerecileri aslan payının gelişmiş ülkelere gitmesi için kıyasıya pazarlık yapmaya devam edeceklerdir.

Ne yapılmalı?

Hem müzakereleri kolaylaştıracak, hem kalkınmayı teşvik edecek, hem de mevcut rejimin eşitsizliklerini ortadan kaldıracak tek bir reform vardır: Zengin ülkeler karşılıklılık ilkesi gözetmeden ve ekonomik/siyasi koşullar öne sürmeden pazarlarını daha yoksul ülkelere açmalıdırlar. Orta gelirli ülkeler en az gelişmiş ülkelere kapılarını açmalı, birbirlerine de, zengin ülkelere tanımadıkları kolaylıkları tanımalıdırlar. Böylece gelişmiş ülkelerden yapılan ithalatın kendi genç sektörlerini öldürme korkusundan da kurtulmuş olurlar. Bu durumun sanayileşmiş ülkelere bile faydası olacaktır. Onlar da gelişmekte olan ülkelerin endişeleriyle uğraşmak zorunda kalmadan kendi aralarında hızla liberalleşebilirler.

Amerika ve Avrupa'nın tarıma sübvansiyonda bulunmasına izin verilmekte; fakat gelişmekte olan ülkelerin yeni sektörlerini geliştirmek veya sanayilerini ve tarımlarını korumak için teşvik uygulamasına izin verilmemektedir. Oysa birincisinde tüm dünya tarım fiyatları etkilenirken (ekonomistler buna externality-dışsallık diyorlar); ikincisinde hiçbir etki yapmaz.

Uruguay Round'unda verilen sözlere ve aradan on yıl geçmesine rağmen, gelişmiş ülkelerde tarım gelirlerinin %30 ila %80'i teşviklerden kaynaklanmaktadır. Avrupalı bir inek günde ortalama 2\$ teşvik alır. Oysa gelişmekte olan ülkelerdeki halkın yarısından çoğu bundan azıyla geçinmek zorundadır. Anlaşılan o ki Avrupa'da bir inek olmak, gelişmekte olan bir ülkede fakir olmaktan evladır.

Burkina Faso'lu pamuk üreticisi yıllık geliri ortalama 250\$ olan bir ülkede yaşar. Kurak, ufacık bir tarladan geçimini temin etmeye çalışır. Sulama imkânı yoktur. Gübre, traktör, kaliteli tohum almaya parası yetmez.

Öte yandan, Kaliforniya'da bir pamuk üreticisi binlerce dönümlük arazide modern çiftçiliğin bütün nimetlerinden yararlanır. Yüksek oranda sübvansiyonla suyla topraklarını sular. Bütün bu avantajlarına rağmen, toplam gelirinin yarısından fazlası devletten gelmese, yine de adaletli bir küresel piyasada rekabet edemezdi. Bu teşvikler sayesinde Amerika dünyanın en büyük pamuk ihracatçısıdır. 25.000 dolayındaki çok zengin Amerikalı pamukçu 3-4 milyar dolarlık sübvansiyonu aralarında bölüşürler. Bu da onları daha fazla üretmeye teşvik eder. Artan arz, doğaldır ki dünya fiyatlarını düşürür. Böylece Burkina Faso ve diğer Afrika ülkelerindeki 10 milyon pamuk üreticisi inim inim inler.

Amerika'nın bu teşvikleri sürdürmesinin başlıca savunması, böylelikle küçük aile işletmelerinin ve geleneksel yaşam tarzının korunduğudur. Oysa sübvansiyonların aslan payı şirketleşmiş büyük çiftliklere gitmektedir. Çiftliklerin %1'i sübvansiyonların %25'ini, %80'i ise %13'ünü almaktadır. Sübvansiyonlar büyük şirketleri beslemenin başka bir yolu haline gelmiştir.

Tarıma verilen teşvikler büsbütün ortadan kaldırılamıyorsa, hiç değilse geliri 100.000\$'ın altında kalanlarla ve çiftlik başına 100.000\$'la sınırlandırılmalıdır.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan halkların çoğunluğu tarımla uğraşırlar. Sübvansiyonların ortadan kaldırılarak, tarım piyasalarının açılması bunlara büyük yarar sağlayacaktır.

Tarımda tarifelerin ve sübvansiyonların azaltılması şart olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Tarifelerin yapısı da değişmelidir. Zannedersiniz ki tarım ülkeleri ürettikleri meyveleri ve sebzeleri konserve yapıp ihraç ederse, işlenmemiş üründen daha fazla kazanırlar. Üstelik de istihdam yaratmış olurlar. Oysa bunu yapamazlar. Zira gelişmiş ülkeler tarifeleri o şekilde düzenlemişlerdir ki; işlenmiş ürünlere ham ürünlerden çok daha yüksek gümrük uygularlar. Buna “tarife eskalasyonu” denir.

Yakın zamandaki ticaret müzakerelerinde gelişmiş ülkeler hala gelişmekte olan ülkelerin tarifelerini indirmesine odaklanmışlardır. Oysa odak noktası değişmeli ve tarife eskalasyonunun kaldırılmasına yönelmelidir. Önemli olan nominal tarife oranları değil, efektif oranlardır. Gelişmekte olan ülkelerin sınai katma değeri üzerine uygulanan tarifeler ciddi miktarda düşürülmelidir.

Gelişmiş ülkelerin elinde sermaye fazlası vardır. Bu sermaye en yüksek gelir arayışı içinde serbestçe dünyayı dolaşır durur. Gelişmekte olan ülkelerin elinde ise vasıfsız işçi fazlası vardır. Bunlar da daha iyi iş arayışı içinde dünyayı dolaşmak isterler. Ancak sermaye dolaşabildiği halde, işgücü dolaşamaz. Oysa işgücünün mütevazı bir oranda liberalleşmesi bile küresel GSYİH'ya sermaye piyasalarının liberalleşmesinden kat kat fazla yarar sağlayacaktır.

Sermaye ve işgücü hareketlerinin serbestleşmesindeki asimetri, eşitsizliği daha da artırır. Liberal sermaye piyasalarında, ülkeler sermayeyi korumak için şirketler üzerindeki vergi yükünü azaltmak zorunda kalır. İşgücü –özellikle vasıfsız işgücü– aynı derecede hareketli olmadığından bütün vergi yükü çalışanların üzerine biner. Gelire orantılı vergilendirme ortadan kalkar. Toplu sözleşme pazarlıklarında işçiler daha düşük ücretleri kabul etmedikleri takdirde sermayenin (ve istihdamın) yurt dışına kaçacağı savı ile sindirilirler.

Tarifelerin düşürülmesi veya ortadan kaldırılması, korumacı politikaları da ortadan kaldırmaz; yalnızca sanayileşmiş ülkeleri yeni çıkış yollarına yönlendirir. Büyük miktarlarda ithalata konan engeller, anti-damping yasaları, teknik engeller ve ürün menşe kuralı (rules of origin) tarife dışı engeller arasında sayılabilir. İthalatçı bir sanayileşmiş ülke bu engelleri uygulamak istediğinde şikayetçi, savcı, yargıç ve jüri hep o ülkededir. Verilen kararların genelde haklı bir dayanağı yoktur. Bunu önlemenin yolu, uluslar arası kurallar belirlenip, uluslar arası mahkemelerce karara bağlanması olacaktır.

Zaten olaya geniş açıdan baktığımızda küreselleşmenin başarısızlığının özünde yönetim sorununun, yani uluslar arası arenada kararların alınış biçiminin yattığını görüyoruz. Gündeme nelerin konduğu, anlaşmazlıkların nasıl çözümlendiği ve kuralların nasıl uygulandığı uluslar arası ticaret rejiminin sonuçları üzerinde kuralların kendisi kadar etkilidir.

Gelişmekte olan ülkelere haksızlık silsilesi daha gündemin belirlenmesinde başlar. Geçmişte odak noktası imalat iken, şimdi yüksek vasıflı hizmetlere, sermaye hareketlerine ve fikri mülkiyet haklarına kaymıştır. Oysa kalkınmaya yönelik bir

ticaret gündemi farklı olmalıdır. Uluslar arası ticaret sisteminin adil bir şekilde işlemlerini sağlayacak konulara odaklanmalıdır.

Gelişmekte olan ülkeler çok sayıda konuda etkin müzakere yapabilecek kaynaklardan yoksundurlar. Gündem geliştirmekte olan ülkelere yararlı olan vasıfsız işçilik hizmetlerini ve göçü, zararlı olan rüşvet, silah ticareti ve banka gizliliğini de içermelidir. Bütün bunlar ancak uluslar arası işbirliğiyle çözümlenebilecek meselelerdir.

Ticaret kazananların kaybedenlerden aldığı sıfır toplamlı bir oyun değildir. Pekala herkesin kazandığı artı toplamlı bir oyun olabilir. Bu potansiyelin gerçekleşebilmesi için öncelikle mevcut iki dogmayı reddetmemiz gerekir: Birincisi ticaretin serbestleşmesi, ticaret ve büyümeyi otomatikman artırır; ikincisi de büyüme aşğıılara sızarak herkese yararlı olur. Her ikisi de doğru değildir.

Ticaretin doğru bir şekilde küreselleşmesini istiyorsak, bütün nimetlerini ve bedellerini daha adil bir biçimde paylaşmamız gerekecektir. İleri ülkeler çok uzun süre geliştirmekte olan ülkelerin hammaddelerinden yararlandılar. Yakın zamanda da tüketicileri, buralardan gelen ucuz ve kaliteli ürünlerden yararlanmaktadır. Fakat ileri ülkeler aynı zamanda kaçak göç, terörizm ve göçlerle taşınan hastalıklarla da uğraşmak zorunda kalmışlardır. Eğer üçüncü dünyada sefalet devam ederse, umutsuz milyonların tehditleri artacak ve göç dalgası durdurulamayacak boyuta ulaşacaktır. Zenginlik paylaşılırsa geliştirmekte olan ülkeler ileri ülkelerin ürün ve hizmetlerine iyi bir pazar oluşturacaktır.

Bölüm 4

PATENTLER, KARLAR VE İNSANLAR

15 Nisan 1994'te Uruguay Round'u çerçevesinde Marakeş'te imzalanan TRIPS-Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (Fikri Mülkiyet Haklarının Ticarete İlişkin Özellikleri) anlaşmasıyla Amerika ve diğer ileri sanayileşmiş ülkeler uzun zamandır istedikleri, telif ve patent haklarının başka ülkelere tanınmasını kabul ettirdiler.

TRIPS'i imzalarken ticaret bakanları nihayet bir anlaşmaya varmaktan o kadar mutluydular ki, dünyanın en yoksul halklarının ölüm fermanını imzaladıklarının farkına bile varmadılar. Zira TRIPS'in esas amaçlarından biri ilaçların yüksek fiyatlarla satılmasını garantilemektir. Ne yazık ki bu fiyatlar, ilaçları yalnızca zenginlerin alabileceği bir meta haline getirdi

TRIPS, Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin çıkarlarının, üçüncü dünyadaki milyonların çıkarlarına karşı zaferini yansıtmaktadır. Karların çevre gibi temel değerlerden, hatta yaşamın ta kendisinden üstün tutulduğunun bir başka kanıtıdır.

Fikri mülkiyet hakları ürün sahibine münhasır kullanım hakkı verir. Ürün sahibi tabii ki başkalarının da kullanılmasına izin verebilir; ama genelde belli bir bedel karşılığında. Fikir ürünlerinin korunmasının amacı mucitlerin, yazarların ve yaratıcı

faaliyetlere emek, zaman ve para harcayan diğer kişilerin yatırımlarının karşılığını almasını sağlamaktır. Ancak mevcut şekliyle bu koruma yarardan çok zarar getirmektedir.

Fikri mülkiyet hakları tekellere yol açar. Tekel gücü, tekel rantı (aşırı kar) yaratır. Hesapta bu karlar, araştırmayı teşvik edici faktördür.

Bilhassa bilginin kullanımında tekel gücü çok ciddi sorun yaratır; zira bilgi “kamu yararı”dır: İsteyen herkesin faydalanması gerekir. Thomas Jefferson bilgiyi muma benzetmişti. Bir mum başka bir mumu yakarken kendi ışığı kaybolmaz.

Tekeller gerçekte ekonomik verimliliğin ve inovasyonun azalmasına, rekabetin ortadan kalkıp, fiyatların aşırı yükselmesine yol açarlar. Patentler bilginin yayılmasını engellediğinden, bu bilginin üzerine yeni araştırmalar yapılmasını yavaşlatır. Sonuçta ekonomi ve toplum için kaybet-kaybet durumu ortaya çıkar.

İlaç şirketleri markalı ilaçların satışından aşırı kar elde ettikleri için jenerik (formülü aynı, ismi farklı) ilaçların üretimini engellemek için ellerinden geleni yaparlar. Mevcut patentlerin süresinin dolmasına yakın aynı ilacı çok ufak bir değişiklikle piyasaya sürüp, upuzun bir yeni patent süresi başlatırlar. Belki de bu yüzden büyük ilaç şirketleri harcadıkları muazzam paralara rağmen çok az sayıda gerçekten yeni ve işe yarar ilaç çıkarabiliyorlar.

Yazılım programı yazan bir kişi istemeden bir başkasının fikirlerine değebilir; çaldığından değil, aynı fikri kendisi de keşfettiğinden. Her yıl 120.000 patent başvurusu yapıldığı dikkate alınırsa, patent almış veya patent bekleyen her fikri bilmenin ne kadar imkansız olduğu anlaşılabilir.

Fikri mülkiyet hakları rejimi genelde büyük şirketlerin çıkarlarına hizmet eder. Büyük şirketler tekeli sever; verimliliği arttırmak için para ve emek sarf edeceklerine güçlü bir tekelle karlarını korumak daha çok işlerine gelir. Topluma maliyetini umursamazlar.

Dünya Ticaret Örgütü içinde TRIPS anlaşmasının kabulü de şirketlerin baskısıyla gerçekleşmiştir. TRIPS anlaşması 1993'te Genevre'de müzakere edilirken Beyaz Saray'daki ekonomi danışmanları ile bilim ve teknoloji ofisi olarak bizler bu anlaşmanın Amerika'nın çıkarları, bilimin çıkarları, hele hele gelişmekte olan ülkelerin çıkarları aleyhine olacağı konusunda Amerikan Ticaret Temsilcileri'ni çok uyardık. Fakat Amerikalı ve Avrupalı müzakereciler ilaç ve eğlence sektörünün etkisinde kaldılar.

Gerçekten de, fikri mülkiyet haklarının ticaret anlaşmasında işi ne? Ticaret anlaşmalarının amacı güya mal ve hizmetlerin sınırlar arasında serbestçe dolaşımını sağlamaktır. TRIPS ise bilginin dolaşımını kısıtlamaktadır.

Ne Yapılmalı?

Bugün tüm dünyayı ilgilendiren en önemli sorunlardan biri, yoksulluktur. Gelişmekte olan ülkelerin daha fazla kaynağa ihtiyacı vardır. Bilgi de onlardan biridir. Ayrıca dar

bütçelerinden ilaçlara ne kadar para ayırırlarsa, o kadarını eğitim ve kalkınmaya ayıramazlar.

Her bedene uyan kalkınma stratejilerinin işe yaramadığı görülmüştür. TRIPS tüm dünyaya fikri mülkiyet konusunda tek bir standart getirmeye çalışmaktadır. Oysa en az gelişmiş, orta gelişmiş ve ileri ülkeler için ayrı ayrı rejimler belirlenmesi gerekir.

Zengin ülkelerin yoksul ülkelere yardım edebileceği en basit yollarından biri, yoksul ülkelerin vatandaşlarına ucuz ilaç temin edebilmesi için fikri mülkiyet haklarından vazgeçmeleridir. Bunun muazzam faydası olacaktır. Sağlıklı olmak verimliliği de arttıracaktır.

Bazı durumlarda hükümetler şirketleri lisans vermeye zorlayabilir. Lisansı olan gelişmekte olan ülke üreticisi de jenerik ilacı çok düşük bir maliyetle üretebilir.

Fikri mülkiyet rejiminin ne korkunç haksızlık olduğu en açık biçimde geleneksel ve bitkisel ilaçlarda görülür. Amerika ve Avrupa şirketleri yerlilerin yüzyıllardır kullandıkları ürünlerin, bitkisel ilaçların veya tedavi usullerinin patentini almakta, karşılığında hiçbir bedel ödememektedir. Bu, biyo-korsanlıktır. Biyo-korsanlığın izlenmesi için uluslar arası anlaşma yapılmalıdır.

Tıpkı ticaretin ticaret bakanlarına bırakılamayacak kadar önemli olması gibi, fikri mülkiyet hakları da ticaret bakanlarına bırakılamaz. Bu konu çıkar gruplarının etkisi altındaki Dünya Ticaret Örgütü'nden alınıp, üreticiler kadar akademisyenlerin ve tüketicilerin de, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkelerin de söz sahibi olduğu Dünya Mülkiyet Hakları Örgütü'ne verilmelidir.

Görülüyor ki büyük çıkar grupları küreselleşmeyi temel değerlerimizi rencide edecek şekilde manipüle etmektedirler. Fikri mülkiyet ticaretle ilişkilendirildiği halde işgücü standartları gibi konuların ilişkilendirilmemesi günümüzde küreselleşmeyi kimlerin yönettiğinin kanıtıdır. Batılı ticaret müzakerecilerinin lügatında hakkaniyet yoktur. Tarım sübvansiyonlarından, tarife dışı ticaret engellerinden vazgeçmezler. Böyle yaparken de Avrupalı ve Amerikalı vergi mükelleflerine ve tüketicilerine, küresel çevreye, ilaç alamayan yoksullara zarar verdiklerini düşünmezler bile.

Ticaret Bakanları pazarlıklarını gizli gizli sürdürürler. Uzun ve karmaşık anlaşmalara lobiler isteklerini kimselere fark ettirmeden dahil ettirirler. Bunu önlemenin çaresi bütün tartışmaların ilgili tüm taraflarca açık ve demokratik ortamda yürütülmesidir.

Bölüm 5

DOĞAL KAYNAK LANETİ

Azerbaycan, Nijerya gibi birçok ülke zengin doğal kaynaklara sahip oldukları halde büyüme oranları düşük, yoksulluk oranları yüksektir. "Doğal kaynak laneti" adı verilen bu durumun neden olduğunu anlamak çok önemlidir. Zira birincisi, çok sayıda gelişmekte olan ülke ekonomik açıdan doğal kaynaklara bağımlıdır. İkincisi

de, kaynakları zengin olan ülkelerin halkları fakirdir. Bu paradoksu anlamak, küreselleşmenin yanlışlıklarını ve belki de çarelerini bulmayı mümkün kılar.

Kaynaklar herkesin göz diktiği bir varlık olduğundan, mülkiyeti için sürekli bir mücadele ve çatışma vardır. En büyük payı kapmak için verilen kavga, varlığın boyutlarını da küçültür. Şiddet başladı mı bitmek bilmez. Afrika'da Sierra Leone, Angola, Kongo buna örnektir.

Mülkiyet kavgası kişiler arasında olduğu gibi bölgeler arası da olabilir. Bu durum, sınırları eski sömürgeciler tarafından çizilen ve ulusal kimliği zayıf ülkelerde özellikle geçerlidir. Irak'ta Şii güney ile Kürt kuzeyin ayrılmak istemesi boşuna değildir. Serveti paylaşmak istememektedirler.

Kaynakları zengin ülkelerin pek çoğunun demokratik olmaması tesadüf değildir. Varlık kötü yönetimi besler. Kaynakları ele geçirmek suretiyle iktidara gelen ve kalmak için güç kullanan hükümetler vatandaşlarına karşı farklı bir sorumluluk anlayışına sahiptirler. Demokrasilerde liderler vatandaşlarına refah sağladıkları takdirde iktidarda kalırlar; hesap vermek zorundadırlar. Demokratik olmayan, kaynakları zengin ülkelerde diktatörler iktidarda kalabilmek için güç ve silah kullanırlar.

Kaynakları zengin bir ülkenin çözümlemesi gereken ilk mesele kamunun bu kaynaklardan mümkün olduğunca yararlanabilmesini sağlamaktır. Bu sanıldığı kadar kolay bir iş değildir; Amerika gibi istikrarlı ve olgun demokrasilerde bile. Buradaki tek farkı, seçim kampanyalarına katkı adında kanuna uygun kılıf hazırlanmasıdır. Minnettar adaylar tabii ki seçimi kazandıktan sonra en karlı tahsisleri, vergi indirimlerini, en uygun mevzuatı kendilerini destekleyenlerin ayakları altına sereceklerdir. Bush'un, seçim kampanyalarına toplam 8 milyar \$ katkı yapan petrol, gaz ve madencilik şirketlerine yığınla yeni haklar ve teşvikler sağlaması boşuna değildir.

Bu şirketler geliştirmekte olan ülkelere gittiklerinde rüşvet devreye girer. Doğrudan rüşvet vermek kanunen yasak olduğu için araya "kolaylaştırıcılar" girer. 1990'larda Mobil'in Kazakistan'da hükümet yetkililerine 78 m\$ aktararak Tenghis petrol yataklarının %25'ini kapdığı iddia edilmektedir. Rüşvet veren varsa, alan da vardır. Tüm piyasa kirlenmiştir.

Geliştirmekte olan ülkelerin madencilik ve petrol şirketlerinin geliştirmekte olan ülkeleri istismarı pek ala yasal yollarla olabilir. Müzakere becerisi burada da devreye girer. Geliştirmekte olan ülkelerin çoğu, çok uluslu şirketler için fındık fıstık yemek kadar kolay olan kontratların her maddesini anlamayabilirler. Veya şirketler maliyetleri yüksek, karlarını düşük gösterebilirler.

Rüşvet, aldatma veya dengesiz müzakere; hepsi geliştirmekte olan ülkelere gitmesi gereken meblağı azaltır.

Petrol, gaz ve madencilik şirketlerinin stratejisi, çeşitli bahaneler ileri sürerek işletme haklarını mümkün olduğunca ucuza kapatmaktır; üstelik bunun ülkeye ne kadar yararlı olacağı hususunda yetkilileri ikna ederek. Genelde ülkenin o madenden tek kazancı yaratılan az sayıdaki istihdamdır.

Ülkenin kaynaklarının gerçek değerini bulması bilhassa özelleştirme sürecinde önemlidir. Özelleştirme yapılmadan önce kaynak henüz devletin elindeyken hükümet yetkililerin çalabilecekleri miktar, kaynakların cari satışıyla sınırlıdır. Fakat özelleştirmede kaynakların gelecekteki değeri de satıldığından, çalınabilecek miktar acayip büyür. Hükümet yetkilileri aldıkları rüşvet karşılığında söz konusu kaynağı adil piyasa fiyatının altında satmakla, gelecekteki satışlardan da paylarını almış olurlar, haleflerinin çalmasına bırakmazlar. Gerçekten de dünyanın bazı yerlerinde özelleştirmeye rüşvetleştirme de denmektedir. (Privatization-briberization)

Hükümetler, adil bir özelleştirme görüntüsü vermekte uzman kesilmişlerdir. Güya satışı açık arttırmayla yaparlar. Fakat teklif verenleri ön elemeye tabi tutarlar veya dışlerine göre olmayanları sudan sebeplerle diskalifiye ederler.

Yolsuzluk olmasa bile IMF'nin acele özelleştirme baskısı hükümetlerin daha düşük bedeli kabul etmesine yol açar. (Gelişmekte olan ülkeler, IMF'yi memnun etmek için ellerinden geleni yaparlar. Korkuları IMF'yi kızdırdıkları takdirde borç vermeyi kesmesi değildir yalnızca; ona bakarak başkalarının da kesmesidir.)

Bazen de satılan kaynak ucuza gitti diye veya kontrat adil şartlar içermiyor diye özelleştirme iptal edilir. İşleri düzeltelim derken bu sefer de uluslar arası yatırımcıların tepkisi çekilmiş olur.

Ne Yapılmalı

Gelişmekte olan ülkelerin ilk görevi kaynaklarından adil bir kazanç elde etmektir. İkincisi de bu parayı doğru zamanda, doğru yerde kullanmaktır.

Seçmenleri memnun etmekten başka bir işe yaramayan projelere para harcamak her ülkenin sorunudur; ancak gelişmekte olan ülkeler bu yükü kaldıramaz. Bazen de ne yapılması gerektiğini bildikleri halde IMF baskısıyla uyguladıkları politikalar ekonomilerini inişe geçirir.

Ülkeler öncelikle yolsuzluğu azaltacak ve kaynakların satışından elde edilecek gelirin doğru yatırımlara gitmesini sağlayacak kurumsal yapıyı oluşturmalıdırlar. Bir kısmı sağlık, eğitim ve altyapıya ayrılmalıdır.

Saydamlık, yolsuzluğun en güçlü antidotudur. "Güneş, en kuvvetli antiseptiktir." Vatandaşlar neler olup bittiğini bilmelidir. Bilgi edinme hakkı hem demokrasinin, hem de hesap verme sürecinin gelişmesini sağlar.

Alışıl gelmiş muhasebe usulleri değiştirilmelidir ki böylece geleceğin mirasını yiyen ülkeler büyüdüklerini zannetmesinler. Bir şirketin bilançosu nasıl varlıkların amortismanına yer veriyorsa, ülkelerin bilançoları da kaynakların azalmasına yer vermelidir.

Bütün ülkeler bütçe açığından korkarlar. Ormanları keserek veya milli varlıklar satarak bütçe açığını kapatmaya kalkışmak sürdürülebilir bir yöntem değildir. Gerçekte ülke zenginleşmiyor, fakirleşiyordur.

Bölüm 6

GEZEĞENİMİZİ KURTARMAK

Küreselleşmenin diğer sorunlarının aksine, küresel çevre sorunları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri aynı derecede etkiler. Ve şimdiye kadar yönetildiği şekliyle küreselleşme, çevre sorunuyla yeterince baş edememiştir.

En fazla kirlenenler, sorunu önemsemezler. Dünyanın en beter kirleticisi olan Amerika her yıl atmosfere 6 milyar ton karbondioksit yaydığı halde, sera gazlarının emisyonunu kısıtlaması gerektiğine dair yeterince delil yokmuş gibi davranmaktadır.

Hiçbir mesele, küresel ısınma kadar küresel değildir. Geçtiğimiz yüzyılda dünya 0,6 °C ısınmıştır. Sıcaklıktaki en ufak artışın dünya üzerinde vahim etkileri vardır. Denizler bir metre yükselirse, Florida'dan Bangladeş'e ve Maldivler'e pek çok yer sular altında kalacaktır.

1997'de 150 ülkenin temsilcileri sera gazlarının emisyonunu azaltmak için bir anlaşma yapmak amacıyla Kyoto'da toplandılar. Görevleri, ekonomik maliyeti asgari olacak ve tüm dünya ülkelerince adilce paylaşılacak şekilde emisyonu kısıtlamanın yolunu bulmaktı. Sonuçta imzalanan Kyoto protokolü gelişmekte olan ülkelerden acil bir talepte bulunmuyor; ancak gelişmiş ülkelerin her birinin 1990'daki emisyon düzeylerini 2012'ye kadar belli bir oranda (Amerika %7, Avrupa'nın bütünü %8, Japonya %6) geriye çekmesini öngörüyordu.

Gelişmekte olan ülkeler teknolojilerinin, makinelerinin ve taşıtlarının eski olması dolayısıyla genelde GSMH'larına oranla fazla kirlendirir. Gelişmiş ülkelerin en fazla kirleneni Amerika'dır. Amerika'nın yalnızca Japonya'nın enerji verimliliğine ulaşması bile emisyonunu yarıya düşürebilir.

Amerika bu gerçeğe ve protokolü imzalamış olmasına rağmen, mecliste onaylatmamış, dolayısıyla uygulamaya koymamıştır. Gerekçesi de, az gelişmiş ülkelerin emisyon kısıtlamasına tabi olmamasıdır. Ancak 16 Şubat 2005 itibariyle protokol 141 ülke tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu ülkelerin emisyon hacmi toplamın %55'ini oluşturmaktadır. Oysa Amerika tek başına sera gazlarının %25'ini üretmektedir. En az kirlenen 500.000 nüfuslu Wyoming eyaleti bile 74 az gelişmiş ülke toplamı kadar üretir. 22 milyon nüfuslu Texas ise toplam 1.1 milyar nüfuslu 120 ülke kadar kirlenmektedir. Dolayısıyla Amerika işbirliği yapmadığı takdirde dünyanın geri kalanının çabaları küresel ısınmayı önlemeye yetmez.

Ne Yapılmalı

Küresel ısınma küresel bir sorun olduğu halde hiç kimse bedelini ödemeye yanaşmamaktadır. Oysa topluca işbirliği yapmak herkesin menfaatindedir.

Kyoto protokolünün işlerlik kazanabilmesi için üç sorun çözümlenmelidir. Öncelikle, Amerika'nın onaylamasını sağlamak için gelişmekte olan ülkeler de kısıtlamaya tabi olmalıdır. Ancak onlar için daha adil bir sistemle hedefler belirlenmelidir. İkincisi, mutabık kalınan hedeflere ulaşılması için birtakım yaptırımlar olmalıdır; aksi takdirde emisyonu azaltmanın bir maliyeti olduğundan kimse üstlenmek istemeyecektir. Üçüncüsü de, yeni teknolojiler ve usuller bulunarak, emisyon azaltmanın maliyeti düşürülmeye çalışılmalıdır.

Dünyanın lideri olarak Amerika sorumluluklarından yan çizdiği sürece başkalarından sorumluluk bekleyemez. Burada Avrupa devreye girmeli ve uluslar arası ticaret hukukuna dayanarak, protokole uymayan -Amerika dahil- ülkeleri sorumlu davranmaya zorlamalıdır.

Bölüm 7

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Birçok kişiye göre çok uluslu şirketler küreselleşmenin getirdiği bütün olumsuzlukların müsebbibidir. Bu şirketler birçok ülkeden daha zengindir. Örneğin GM'in 192 milyar dolarlık cirosu 148 ülkenin GSMH'sından yüksektir.

Aslında şirketler gelişmekte olan ülkelere küreselleşmenin nimetlerini getiren, yaşam standartlarını yükselten, ürünlerini tüm dünyada pazarlayan, teknoloji transferiyle bilgi açığının bir nebze kapatılmasını sağlayan, 200 milyar dolarlık doğrudan dış yatırımla sermaye, istihdam ve büyümeye katkı yapan kurumlardır.

Küreselleşmenin merkezini teşkil eden bu şirketler küreselleşmenin kötülüklerinden sorumlu tutuldukları kadar alkışlanabilirler de. Tıpkı küreselleşme iyi mi, kötü mü diye tartışmak yerine daha iyi işlemesi için ne yapılmalı meselesinde olduğu gibi, çok uluslu şirketlerle ilgili mesele de onların verdiği zararı minimize ederken topluma katkılarını nasıl maksimize ederiz meselesidir. Küreselleşmenin iyi işlemesini istiyorsak, bu meseleyi çözümlenmek zorundayız.

Daha fazla kar etmek uğruna çevreyi kirletmek, rüşvet vererek istedikleri yasa / yönetmeliklerin çıkmasını veya hatalarının görmezden gelinmesini sağlamak bir şirketin çıkarına olsa bile toplumun zararınadır.

Şirketler ne kadar büyük olursa olsun sonuçta kararları verenler bireylerdir. Verdikleri doğru kararlarla şirketin karları artarsa, genelde karşılığını ikramiye olarak alırlar. Fakat yanlış kararlarla topluma zarar verirlerse genelde bedelini ödemezler.

Bunun asıl nedeni “sınırlı sorumluluk” tur. Bütün ortakların diğerlerinin davranışından sorumlu olduğu adi ortaklığın aksine, sınırlı sorumlu şirketlerde hissedarlar şirkette sahip oldukları hisse bedeli kadar sorumludurlar.

Sınırlı sorumluluğun topluma büyük maliyeti olduğu durumlar vardır. Örneğin bir madencilik şirketi altın çıkarırken hissedarlarına büyük paralar kazandırdığı halde geriye zehirli arsenik dolu atıklar bırakabilir. Mesele ortaya çıktığında ve atıkların temizlenmesi istendiğinde şirket iflasını ister. Bütün yük kamuya kalır. Böylece ülke halkı iki türlü zarar görmüş olur; hem çevre kirlenmesinden, hem de temizletmenin parasal maliyetinden.

Gelişmekte olan ülke şirketlerin yarattığı istihdama muhtaç olduklarından çevre veya çalışanların sağlığı geri planda kalır. Madencilik ve petrol şirketleri de bunu pek güzel istismar etmektedirler. Kendi vatanlarında çevreye ve çalışanlara yapmayı hayal bile etmedikleri muameleyi gittikleri ülkenin çevresine ve halkına reva görmektedirler. Öyle ya, yerel halk zaten yoksul olduğundan yaşamlarının ve topraklarının ne değeri vardır ki? Gelişmekte olan ülkelerin yatırım çekme rekabeti şirketleri en zayıf iş ve çevre yasaları olan ülke arayışına sevk etmektedir.

Ne Yapılmalı

Çok uluslu şirketlerin küreselleşmede neden bu kadar önemli bir rol oynadığını anlamak kolaydır: dünyayı tarayarak gelişmiş ülkelerin sermaye, teknoloji ve pazarlarını geliştirmekte olanların üretim kapasitesiyle birleştirmek ancak devasa boyutta bir örgütlenmeyle mümkün olabilir.

Artık birçok şirket, sorumluluklarının hissedarlara olduğu kadar başkalarına da olduğunun bilincine varmaya başlamıştır. Üstelik toplumsal sorumluluk hareketi denen bu durumun şirket imajı açısından da büyük faydaları vardır; şirketin hisseleri yükselir, daha kaliteli işgücünü cezbeder ve çalışanların morali yükselir.

Ancak toplumsal sorumluluk hareketi tek başına yeterli değildir; yönetmeliklerle desteklenmelidir. Kendiliğinden bu hareketin içinde olanlar, aynı standartlara uymayanların haksız rekabetinden korunacakları için bu yönetmelikleri takdirle karşılamalıdır.

Şirketlerin derdi zoru para kazanmaktır. Karlılığı sürdürebilmenin en emin yolu da rekabetin sınırlanmasıdır: Rakipleri satın almak, iflas ettirmek veya onlarla birleşip fiyatlara zam yapmak gibi yollara başvuruabilirler. Adam Smith’in dediği gibi: “Aynı işi yapanlar bir araya zor gelir. Bir araya geldiklerinde ise sohbet ya topluma karşı bir kumpas kurmakla, ya da fiyatlara zam yapmakla sonuçlanır.”

Küreselleşmenin ilerlemesi ve küresel çapta alım satımı yapılan metallerin artmasıyla tekeller, karteller ve onların yarattığı sorunlar da küresel hale gelmiştir. Bu anti rekabetçi tavrın hem fark edilmesi hem de dizginlenmesi zorlaşmıştır.

Tekellerin kazancı küresel olduğu halde yaptırımlar darmadağın kalmıştır. Bunun anlamı, küçük ve gelişmekte olan ülkelerin tüketicilerinin kimsenin umurunda olmamasıdır. Daha kötüsü, hükümetler ulusal şirketlerinin çıkarları uğruna küresel kartellerin yaratılmasına yardım ederler, kavgasını verirler. Dünyanın en büyük

alüminyum üreticisi Alcoa, piyasayı stabilize etmek ve Amerika'yı Rusya'nın "yıkıcı" rekabetine karşı korumak için Clinton hükümetinden küresel kartel yaratılmasını istemiş ve biz danışmanların yoğun muhalefetine rağmen kabul ettirmiştir. Clinton Şirketin başkanı Pat Oneil'i de daha sonra hazine bakanı yaparak ödüllendirmiştir.

Dünyanın en başarılı küresel tekeli Microsoft'tur. Dünya PC işletim sistemleri piyasasının %87'sini elinde tutmaktadır. Microsoft tekeli hem fiyatların yükselmesine, hem de inovasyonun azalmasına yol açmaktadır. Zira Netscape'in başının Microsoft tarafından nasıl ezildiğini görenler yeni bir rekabete cesaret edememektedirler. Bunun muhtemel bir çaresi, Microsoft'un fikri mülkiyet haklarını belli bir süre, mesela üç yıl ile sınırlamak olabilir. Üç yılın sonunda kamuya açılabilir.

Tekellerin küreselleşmesi, küresel bir rekabet hukuku ve uygulanmasını sağlayacak küresel bir rekabet kurumuna ihtiyaç doğurmuştur. Anti rekabetçi davranış birden fazla ülkede gerçekleştiğinde bu kurum devreye girerek gerekli cezaları kesebilmelidir.

Ticaret hukuku da o şekilde değiştirilmelidir ki, şirketler yalnız hissedarlarına karşı değil, topluma karşı da sorumlu tutulsunlar. Sınırlı sorumluluk yasası yatırımcıları korumak için çıkarıldığı halde, yöneticileri korumaya yönelmiştir. Yöneticiler davranışlarından şahsen sorumlu tutulmalı ve şirket peçesinin arkasına saklanmalarına izin verilmemelidir. Rekabet politikalarına aykırı davrananlar nasıl hapse atılabiliyorsa, aldıkları kararlarla çevre yasalarını ihlal edenler de hapis cezası alabilmelidirler.

Şirketleri sorumlu davranmaya yöneltecek başka bir adım da, çalışanlara veya çevreye verdikleri zararı tazmin etmeye zorlamaktır. Ancak firmalar, kendi ülkelerinin sınırları arkasına saklanarak, yatırım yaptıkları ülkedeki varlıklarını minimumda tutarak veya çok pahalı avukatların yardımıyla sofistike yasal taktikler uygulayarak tazminattan kaçabilirler. Bunu önlemek için yapılması gereken ilk değişiklik, yabancı şirketin ana vatanında diğer ülkelerin şirketi dava edebilmesine izin vermektir.

Bunu tamamlayan bir reform da, yatırım yapılan ülke mahkemelerinin verdiği hükümlerin ana vatandaki mahkemelerce de uygulanması olacaktır. Böylece örneğin Brezilya bir Amerikan madencilik şirketinin milyonlarca dolarlık hasar verdiğini tespit eder ancak şirketin el koyacak varlığını bulamazsa, Amerikan mahkemeleri kanalıyla zararını tazmin edebilmelidir. Eski Amerikan Batısı'nda haydutlar kurtuluşu eyalet sınırlarını geçmekte bulurlardı. Uluslar arası haydutlar için sığınak bulunmamalıdır.

Daha ileriki yıllarda, küresel ekonominin düzgün işlenmesini sağlayacak uluslar arası hukuk ve mahkemeler oluşturulmalıdır. Herhangi bir olaydan zarar görenler, birleşip toplu dava açabilmelidirler. Ve tıpkı parası olmayanlara devletin avukat tutması gibi, zengin ülkeler de gelişmekte olan ülkelere hukuk desteği temin etmelidir.

Rüşvet haksız rekabet unsuru olarak görülmeli ve DTÖ tarafından yasaklanmış diğer haksız rekabet uygulamaları gibi yaptırıma tabi olmalıdır.

Banka gizliliği, yolsuzlukla elde edilmiş kazançlara güvenli bir sığınak oluşturduğu için yolsuzluğu körükler. Zengin ülkelerdeki bazı grupların çıkarları doğrultusunda gizlilik süregelmiştir. İleri ülkeler bir ara banka gizliliğini kaldırmak için mutabık kalmışlar; ancak Bush hükümeti bunu veto etmiştir. 11 Eylül'ü gerçekleştiren teröristlerin de banka gizliliği sayesinde finanse edildikleri anlaşılınca Amerika'nın bakış açısı değişmiştir. Ancak bu sefer de, yalnızca terörizmle mücadelede gizlilik kaldırılmış, tüm dünya için aynı derecede yıkıcı olan diğer hallerde korunmuştur.

Başta G-8 olmak üzere, uluslar arası toplum, banka gizliliğini terörizm dışı durumlar için de kaldırmalı ve kendi bankalarının, gizliliği kaldırmayan ülkelerdeki bankalarla iş yapmasını yasaklamalıdır.

Bölüm 8

BORÇ YÜKÜ

Arjantin'den Moldova'ya, Afrika'dan Endonezya'ya borç, gelişmekte olan ülkeler için büyük problemdir. Borç zaman zaman dramatik sonuçlar doğurur; kriz gibi. Fakat çoğunluk, ülke moratoryumdan kaçınma mücadelesi verirken borç yükü yüzünü gösterir. Borç ödemek için ülke sağlık ve eğitimden, ekonomik büyümeden ve vatandaşlarının refahından fedakarlık eder. Doğaldır ki, para kanaya kanaya aktıkça gelişmekte olan ülkelerin büyüüp yoksulluktan kurtulması daha da güçleşir.

19. yy'da Batılı devletler mali yükümlülüklerini yerine getirmeyen ülkelere kaba kuvvet uygulamaları: İşgal, istila veya rejimi değiştirme gibi. Örneğin 1904'te Dominik Cumhuriyeti borçlarını ödeyemez olunca Amerika gümrük gelirlerine el koymuştu.

Borcunu ödemeyen ülkelere karşı kuvvet kullanılmaması artık evrensel kabul görmektedir. Fakat ne yapılması konusunda halen bir fikir birliği oluşmamıştır.

Ülkeler borçlarını ödeme güçlüğüne düştüğünde üç seçenek vardır: Borçların affedilmesi, yeniden yapılandırılması (ödemelerin ertelenmesi) veya moratoryum.

Her borcun bir vereni ve bir de alanı vardır; her ikisi de bu alışverişi gönüllü olarak akdederler. Borç ödenmezse, veren de alan kadar suçludur. Aslında borç verenler, risk analizi yapmayı daha iyi bilmeleri gerektiğinden, belki de daha fazla suçludur.

Sorunun aşırı borçlanma değil de aşırı borç verme olduğunu söylemek bir şey fark ettirir mi? Çözümün bulunmasında fark eder. Sorunun aşırı borçlanma olduğunu düşünürsek, borçlunun borcundan kurtulmasını zorlaştırmamız gerekir. Aksine, sorunun aşırı borç verme olduğunu düşünürsek, borç verenlerin dikkatli davranmasına odaklanmamız gerekir.

Aşırı borçlanmanın siyasi boyutunu anlamak kolaydır. Borcun nimetlerinden iktidardaki hükümet yararlanır, sonuçlarına daha sonraki hükümetler katlanmak

zorunda kalır. İyi de, kar peşinde koşan çok bilmiş borç verenler neden aşırı borç verirler? Borç verenler borçluluğu teşvik ederler, çünkü karlıdır. Hatta gelişmekte olan ülkeye borç alması için baskı yaparlar. Borçlanmadan sorumlu yetkililere komisyon verirler ya da ismarladıkları yemeklerde borçlanmanın erdemlerini ballandıra ballandıra anlatırlar. Buna Vietnam'da birinci elden şahit oldum. Vietnam uzun yıllar Dünya Bankası'ndan veya diğer resmi kaynaklardan bol miktarda borç alıyordu; fakat özel kaynaklara direniyordu. Yabancı bankalar sonunda "benchmark" olarak Eurobond çıkarması için Vietnam'ı ikna etmeyi başardılar.

Aşırı borçlanma kriz ihtimalini artırır. Kriz çıktığında da yalnız borç verenler değil, halkın tamamı zarar görür.

Son zamanlardaki IMF programları borç verenleri daha da sorumsuz davranmaya yöneltmiştir. **Kriz çıktığında IMF "kurtuluş kredisi" adı altında para vermiştir. Fakat bu para ülkeyi değil, Batılı bankaları kurtarmıştır.** Doğu Asya'dan Latin Amerika'ya kurtuluş kredileri yabancı alacaklılara ödenmiş, böylece hatalı borç vermenin bedelini ödemekten kurtarılmışlardır. Hatta bazı durumlarda hükümetler özel borçları bile ödemişlerdir. Fakat IMF parası hediye olmadığı için gelişmekte olan ülke onun faturasıyla baş başa kalmıştır. Neticede fakir ülkenin vergi mükellefleri zengin ülkenin hatasının cezasını çekmiştir.

Kredi piyasaları, eski Amerikan Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan'ın deyişle "mantıksız coşku" ile mantıksız kötümserlik arasında salınır durur. İyimser havada bütün borç verenler o piyasaya koşar; ama hava değiştiği anda arkalarına bakmadan kaçarlar.

Piyasa koşullarına göre değişen faizi esas alan sözleşmeler, faiz oranlarının ve kurların değişme rizikosunun tümünü geliştirmekte olan ülkelerin omzuna yükler. Daha da kötüsü Dünya Bankası ve IMF, birçok ülkeyi talep değişkenliği rizikosunu da ülkeye yükleyen enerji projelerini imzalamaya teşvik etmiştir. Bu "al ya da öde" sözleşmelerinde talep olsun olmasın, hükümet üretilen tüm elektriği satın almak zorundadır.

Bir ülkenin 2 milyon dolar borç aldığını varsayalım. %50 devalüasyon olduğu takdirde borç yükü ülke parasıyla ikiye katlanır. Aynı şekilde faizler %7'den %14'e çıkarsa, ödemeler de ikiye katlanır.

Küresel piyasalar son derece değişken olduğundan, azıcık borç bile altından kalkılamaz yüke dönüşebilir. Üstelik borçlar genelde kısa vadeli: herhangi bir olumsuzluk durumunda yabancı bankalar bütün paralarını geri çekerler. İyi işleyen bir küresel finans sistemi mevcut olsaydı, finans kuruluşları değil paralarını geri çekmek, ülkenin ihtiyaç duyduğu durumlarda para verirlerdi. Böylece küresel ekonomik istikrar da korunurdu. Oysa en ufak bir olumsuzluk şüphesi duyulduğunda ilk kaçan ben olayım yarışı başlar. Bu yarışta hemen herkes, ama özellikle de geliştirmekte olan ülkeler en büyük yenilgiye uğramış olur.

IMF ve kreditor ülke hükümetleri, kur ve faiz oranları riskinin daha çoğunu zenginlere yükleyen sözleşmeler yapılmasına önayak olacaklarına, bu adaletsiz sözleşmeleri imzalayan ülkelerin kendi halklarına maliyeti ne olursa olsun, kontrat şartlarını yerine getirmeleri için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Dikte ettikleri

politikalarından biri, kura istikrar getirmek amacıyla faizlerin yüksek tutulmasıdır. Yüksek faiz oranlarının kura istikrar getirdiği kuşkuludur; ama ülkeleri durgunluğa ve buhrana sürüklediği kesindir.

Kapitalizmin merkezinde kapital, yani sermaye vardır. Küresel piyasa ekonomisinin iyi işlemesi için, iyi işleyen bir sermaye piyasası gerekir. Ancak sermaye piyasasının ana unsurlarından biri olan borç piyasası, en azından gelişmekte olan ülkeler açısından iyi işlememektedir. Bu ülkeler tekrar tekrar ezici borç altına girerler. Meydana gelen krizler ekonomik durgunluğa, çöküşe ve yoksulluğun artmasına yol açar.

Arjantin krizi kötü borç yönetiminin maliyetini ve sistemde reformun gerekliliğini göstermiştir. Arjantin, diğer Latin ülkelerinin çoğu gibi çeşitli dönemlerde krize girmiş, her seferinde IMF'ye başvurmuştu. Bütçe açığına odaklanan IMF daha sıkı mali ve para politikaları önermişti: vergileri yükseltmek, harcamaları kıstak ve faizleri yükseltmek gibi. Bu önlemler de Arjantin'in üretimini ve vergi gelirlerini azaltmıştı. Gitgide artan borç yükünü daha fazla taşıyamayan ülke 2001 sonunda temerrüde gitti: borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etti. Takip eden ekonomik kaosta işsizlik %20'ye çıktı, GSMH %12 düştü.

Arjantin'in IMF'ye borcu muazzam miktarlara ulaşmıştı. IMF'nin kuruluş sebebi, ihtiyaç duyduklarında ülkelerin yardımına koşmaktı. Oysa şimdi Arjantin'e daha fazla borç vereceğine borcun ödenmesini talep ediyordu. Yeni borç veya borcun vadesinin uzatılmasını istiyorsa, IMF'nin şartlarına uymak zorundaydı.

Kapalı kapılar ardında Arjantin ile IMF arasında sıkı pazarlıklar yürütüldü. Arjantin direniyordu. Biliyordu ki IMF'den gelecek yeni krediler asla Buenos Aires'e ulaşmayacak, Washington'da kalarak Arjantin'in IMF'ye olan borcuna mahsup edilecek. Yine biliyordu ki IMF'nin şartlarını kabul ederse ekonomik çöküşü hızlanacak. Ve nihayet biliyordu ki vadeler uzatılmadığı takdirde IMF ve öteki alacaklılar aynı derecede zararlı çıkacak. Ülke özel borçlarda temerrüde gitmişti; fakat IMF ve diğer resmi kurumlara olan borçlarında gidip gitmeyeceği IMF'ye bağlıydı. IMF vadeleri uzatmazsa, Arjantin'in moratoryuma gittiğini ilan etmek zorunda kalacaktı. Bu da IMF'nin bilançosunu kötü gösterecekti. Pazarlığı Arjantin kazandı. Borcunun çok küçük bir kısmını ödediği ve IMF'nin şartlarını reddettiği halde IMF ülkenin moratoryumda olduğunu ilan etmedi.

Sonra, herkesi şaşırtan bir şey oldu. IMF programına uymak zorunda kalmayan Arjantin büyümeye başladı. IMF tarzı daraltıcı politikalar ve yabancı alacaklılara ödenen paralar ortadan kalkınca ve bir de devalüasyonun yardımıyla Arjantin üç yıl üst üste %8 büyüdü. Bu sayede bütçe açığını kapattı. IMF'nin şartlarını kabul edip, Washington'a para göndermeyi sürdürseydi, hali nice olurdu kim bilir.

Arjantin'in hikayesinden, uluslar arası toplumun (bilhassa IMF'nin) nelerin yapılip nelerin yapılmaması gerektiği konusunda çıkaracağı çok ders vardır. Doğru politikalar uygulayan ve ılımlı düzeyde borçlanan ülkelerin bile sınırları ve kontrolleri dışında gerçekleşen olumsuzluklar yüzünden borç yükü altında ezilebileceğini göstermiştir. Bir biri ardına borç krizi yaşamayanın ne kadar kolay olduğunu göstermiştir. **IMF'nin tavsiyelerine uymanın veya onun en iyi öğrencisi olmanın ülkeyi krizden koruyamayacağını göstermiştir.** En önemlisi de Arjantin'in IMF

yardımlı olmadan krizi başarıyla atlatabilmesi, başka ülkelerin de aynı yolu izlemesi daha iyi mi olur sorusunu ortaya atmıştır.

Arjantin aynı zamanda şunu göstermiştir: Hayat moratoryumdan sonra da devam eder. Fakat pek az ülke Arjantin kadar cesaretlidir. Ödememenin getirebileceği sonuçların korkusudur onları ödemeye sevk eden. Bu yüzden vatandaşlarına korkunç zorluklar yaşatırlar.

Aslında borç yükü altında ezilen ülkeler ekonomileri durgun olduğu sürece sermaye piyasalarına zaten ulaşamazlar; istedikleri kadar faiz ve anapara ödemelerini aksatmasınlar. Fakat moratoryum geçirmiş olsalar bile, büyümeye tekrar başladıklarında dış sermaye piyasalarına yeniden ulaşabilirler. Rusya 1998 moratoryumundan sadece iki yıl sonra yeniden borçlanmaya başladı. Finans piyasaları ileri doğru bakarlar. Ülkenin ödeme gücü olup olmadığını sorarlar. Borç yükünü sırtından attığı için güçlenmiş ve işsizliği ortadan kaldırmış bir ülke üzerine rahatça bahis kabul edilebilir. Kısacası, moratoryum kısa bir süre içinde sermaye girişini hızlandırabilir.

Ne Yapılmalı

Borçlanma konusu dört ayrı kategoride ele alınmalıdır.

1) En fakirlerin borcu

Çaresizce yoksul ülkeler IMF, Dünya Bankası, diğer ülkeler, nerden bulurlarsa borç aldılar. Hızlı nüfus artışı büyümeyi de eksiye düşürdüğünden sonunda borç yükü altında ezildiler. Bu durumu gören zengin ülkeler 2000 yılında Jubilee 2000 adlı borç kolaylık programı başlattılar. 2005 yılına kadar 28 ülkenin borcunun üçte ikisini sildiler. Dünyanın en fakir 18 ülkesinin borcunun tamamını sildiler.

Birçokları, bu yoksul ülkelerin tekrar aşırı borçlanacağından endişelenmektedir. Artık bu noktada dikkatli olması gereken, borç verenlerdir. Bu ülkelerin daha uzun süre yoksul olacağı bellidir. Aşırı borçlanmalarına izin verilmemelidir.

2) Kötü niyetli borç

Demokratik yollarla iktidara gelmemiş, aldığı parayı gaddar rejimin sürdürülmesinde kullanmış hükümetlerin borcunun ülke halkına ödetilmesi, tek kelimeyle ahlak dışıdır. Irak'ta Saddam döneminde, Etiyopya'da Mengitsu döneminde alınan borçlar bu türdür. Halen soykırım uygulayan Sudan böyledir.

Kötü niyetli borcun tek bir çözümü vardır: Bu borçlar ödenmemelidir. Böylece ülke borç yükünden kurtulmakla kalmaz, borç verenler de bundan sonra bile bile bu tür rejimlere kredi açmaya kalkışmazlar. Birleşmiş Milletler bu tür ülkelerin listesini tutabilir. Rejim değiştiğinde yapılan sözleşmelerin ve alınan borçların geçersiz olacağı ilan edilebilir. Zaten esas mesele borçların ödenmesinden veya sözleşmelere uyulmasından ziyade, baskıcı ve zalim rejimlerin sürdürülmesinde rol oynayan Batılı kurumların da zararın bir kısmını üstlenmesidir.

3) Sınır ötesi özel borçlar

Doğu Asya krizinde ana nedenlerden biri, özel şirketlerin aşırı borçlanmasıydı. Kreditorler vadeyi uzatmayı reddedince tüm bölge krize girdi.

Takip eden günlerde olanlar diğer yerlerde olanlarla aynıydı. Özel borçlar millileştirildi. IMF, alacaklılara ödemek üzere kredi verdi. Hem alacaklılar, hem de borçlu şirketler kurtuldu. Olan, IMF borcuyla baş başa kalan halka oldu.

Halbuki başka bir seçenek vardı: Özel sektör borçluları iflaslarını ilan ederek borçlarını ödemeyebilirlerdi. Fakat iflastan sonra ne olacağını belirleyen yasal çerçeve pek az ülkede mevcuttur. Borçlar hukuku oluşturulurken dengelelere çok iyi dikkat etmek gerekir. Borçluyu aşırı kollayan bir iflas yasası borcun ödenmesinde caydırıcı etki yapar. Geri ödeme olmadan da kredi piyasaları işlemez. Fakat alacaklıyı aşırı kollayan bir iflas yasası kreditorleri borç verirken özenli ve tedbirli davranmaktan alıkoyar.

Aslında sorunun en baştan ortaya çıkmasını önlemek için gereğini yapmak gerekir. Bir ülkeyi kriz riskine sokan en önemli unsurlardan biri kısa vadeli borçlar olduğundan, hükümetler vergilerle veya kısıtlayıcı yönetmeliklerle kısa vadeli sermaye akışını caydırmalıdır.

4) Ülkelerin iflası

Aşırı borç yüküyle karşı karşıya kalan ülkeler yalnızca aşırı yoksul veya dikta rejiminde olanlar değildir; Meksika'dan Brezilya'ya, Rusya'dan Türkiye'ye kadar pek çok ülke borç yükümlülükleri yüzünden ekonomik krizlerle yaşamaktadırlar. Hiç kimse bu ülkeler için borç affının sözünü etmez; çünkü görünüşte bu ülkelerin ödeme kapasitesi vardır. Vergileri yükseltip harcamaları kısmaları tavsiye edilir. Ülkenin varlıkları borçların tutarından hayli yüksektir. Fakat ödemeler ülkeye çok ağır maliyetler getirebilir. Bunun alternatifi temerrüt ve şartların yeniden müzakeresidir. Arjantin bu yolu seçmiş; ancak yeniden yapılandırma gereksiz yere zor geçmiştir. Bunu önlemek için bazı reformlar yapılması lazımdır.

Bunların ilki, gelişmiş ülkelerin daha fazla zarar vermemesidir. Borç kolaylığı ülkeleri rehin alma veya demokratik kurumlarının dibini oyma vesilesi olmamalıdır.

Paris Kulübü, aralarında Amerika, Japonya, Rusya ve Avrupa ülkelerinin bulunduğu 19 kreditor ülkeden oluşan bir gruptur. Bunlar topluca hangi ülkelere ne kadar ve hangi şartlarda borç kolaylığı sağlanacağına karar verirler. Bu şart da genellikle ülkenin Washington Konsensusu'nu veya IMF politikalarını kabul etmesi olur.

IMF'nin empoze ettiği şartlar ne olursa olsun tepki çeker; çünkü ülke dışından empoze edilmişlerdir. Ancak bu itirazlarda büyük haklılık payı vardır; zira IMF şartları ülke için hiç de uygun değildir. **IMF enflasyona o kadar aklını takmıştır ki büyüme ve gerçek istikrarı pek önemsemez, üretim ve istihdama dikkat etmez.** Bu yüzden özel sermaye piyasalarının yetersizliklerine çare bulmak veya olumsuzluklarını telafi etmek yerine daha da kötüleştirir. Gidişatı tersine çevirecek politikaları desteklemek yerine, zaten büyümesi eksiye dönmüş ülkeyi daha sıkı politikalar uygulamaya zorlar.

Geçen yüzyılın en önemli ekonomistlerinden John Maynard Keynes, hükümetin daha fazla harcamak yanında vergi ve faiz oranlarını düşürmek suretiyle ülkeyi durgunluktan çıkarabileceğini ileri sürmüştü. IMF Keynesyen politikaları reddeder. Bütçe açıklarına odaklanan Keynes öncesi politikaları uygulatır. Durgunluk döneminde vergilerin yükseltilip, harcamaların kısılmasını öngören bu politikalar nerede denendiyse denensin, kötüye gidişi daha da hızlandırmıştır. Sonuçta bu ülkelerde yaşayan milyonlarca kişi mahvolmuştur.

En fazla sorun yaratan da, kurda istikrar sağlanması için IMF'nin yüksek faiz politikalarını dayatmasıdır. Yüksek faiz kur istikrarı sağlamadığı gibi, borç yükünün çabucak patlamasına yol açar. Hükümetler yalnızca faiz ödemeleri için bile daha fazla borçlanmak zorunda kalırlar.

IMF'nin gelişmekte olan ülkeleri kabule zorladığı sermaye piyasası liberalizasyonu ülkeleri daha fazla riske ve değişkenliğe maruz bırakmış ve başa çıkma yeteneklerini kısıtlamıştır. Bu yüzden kötüye gidiş durumunda faizler düşürülmeye kalkılırsa sermaye ülkeden kolayca kaçar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, IMF ve Dünya Bankası'nın kuruluş amacı zorluğa düşen ülkelere yardım etmek, böylece Büyük Buhran gibi küresel felaketleri önlemektir. Bu kurumlar misyonlarına uygun davranmalı ve özel bankaların aksine, durgunluğa giren ülkeden borcun ödenmesini talep etmek yerine ekonomisini stimüle edecek fon sağlamalıdır.

Kur ve faiz oranı değişkenliğinin bütün riskinin borçlu ülkeye yüklenmesi haksızlıktır. Özel finans piyasalarının da riskin bir kısmını üstlenmesi için gerekli düzenlemeler yapıncaya kadar Dünya Bankası, IMF ve çok taraflı Kalkınma Bankaları gibi uluslar arası finans kuruluşları belli bir prim karşılığında faiz ve kur oranları değişikliği, hatta temerrüt riskini sigortalamalıdır. Primler borçlanmayı daha pahalı hale getirecektir; ama ne kadar olsa değişkenliğin maliyetinden daha düşük olacaktır.

Ülkelerin kendi paralarıyla borçlanabilmesi de borçlanma riskini azaltacaktır. Ancak bunun için yerel kura dayalı borç piyasalarının oluşturulması gerekir.

Tarih boyunca borçlanmanın ülkelere külfeti nimetinden fazla olmuştur. Latin Amerika borçlanma sayesinde 1990'larda hızla büyümüş; ancak sonraki kayıpları bunun faydasını silip süpürmüştür. Borçların çoğu, tüketim çılgınlığını finanse etmekte kullanılmış, bu da zaten iyi durumda olanların işine yaramıştır. Arkadan gelen krizin faturasını ödemek ise işçilere ve küçük esnafa kalmıştır.

Borçlanma ve sonrası, yoksulluğu ve eşitsizliği arttırır. Bu yüzden ülkeler sermaye birikimini sağlamak için borçlanmaktansa, kendi tasarruflarına daha fazla bel bağlamalıdır.

Borçlu ne kadar dikkatli davranırsa davranırsın, ödeme güçlüğüne düşebilir. Böyle durumlarda borcun sistematik biçimde yeniden yapılandırılması ve affı için uluslar arası iflas kuralları belirlenmelidir.

Aşırı borç altında ezilen firma ve şahısların yeni bir başlangıç yapma ihtiyacını herkes kabul etmektedir. Bundan daha da önemlisi ülkelerin yeni bir başlangıç yapabilmeleridir. Bugünkü sistemde ülkeler borç affı için pazarlık ederler veya yalvarırlar. Başarı, pazarlık becerisine ve siyasete bağlıdır. Her ülke başaramaz. Arjantin'in 2002'deki temerrüdü ve onu izleyen uzun ve sancılı müzakereler, egemen ülkelerin borçlarının yapılandırılmasında daha iyi bir mekanizma gereğini ortaya koymuştur.

Ne yazık ki Amerika bu konuda oluşan konsensusa katılmadığı gibi bir şeyler yapılmasını da engellemektedir. Uluslar arası iflas sürecine gerek olmadığını, borç sözleşmelerinde yapılacak ufak tefek düzeltmelerin yeterli olacağını iddia etmektedir. Oysa borç affının yapılandırılmasının bir sisteme bağlanması, yapılandırmayı daha adil ve hızlı biçimde gerçekleştirecektir.

Sistem bazı unsurları barındırmalıdır.

— Öncelikle, ülkenin kısa sürede yeniden temerrüde düşmemesi için yeterli miktar borca af sağlanmalıdır.

— Ülkenin tek sorumluluğunun dış kreditorlere karşı olmadığı, kendi vatandaşlarına karşı yükümlülüklerinin vazgeçilmez olduğu kabul edilmelidir.

— Yapılandırma hızlı ve borçluyu kollayan şekilde olmalıdır. Durgunluğun uzaması, ödemeleri de zorlaştırır.

— Borç yapılandırmasına veya affına ilişkin şartlar hangi süreçle belirlenirse belirlensin, kesinlikle kreditorlerin ve IMF'nin insafına bırakılmamalıdır. Bunlar tarafsız olamazlar.

Bütün ileri ülkelerin iflas hukuku, hatta iflas mahkemeleri olduğu gibi, eninde sonunda uluslar arası bir iflas örgütü kurulacağına inanıyorum.

Bölüm 9

KÜRESEL REZERV SİSTEMİNDE REFORM

Küresel finans sistemi iyi işlemiyor, özellikle de gelişmekte olan ülkeler için. Para yokuş yukarı akıyor; fakirden zengine. Riskin fakirden zengine, paranın ise zenginden fakire akması gerekirken tam aksi oluyor.

Bütün riski yoksul ülkeler taşıdığından krizlerin ardı arkası kesilmemektedir. Son otuz yılda 100'den fazla kriz ortaya çıkmıştır. Küresel finans sisteminin başarısızlıklarının arkasındaki ana nedenlerden biri rezerv sisteminin yetersizlikleridir. Bu sistemde yapılacak bir reform, küresel ekonomiyi güçlendirme ve istikrara kavuşturma yanında yoksullukla savaşa da önemli bir silah olacaktır.

Bütün ülkeler ellerinde rezerv tutarlar. Bunun birçok amacı vardır: Ülke parasını desteklemek ve güvenilmesini sağlamak, faiz hadlerinin artmasından dolayı borç

maliyetinin artışı tampon olarak, ani ithalat ihtiyacını karşılamak, vb. Her ülkenin ihtiyaç duyduğu rezerv miktarı değişik olabilir; ancak genel kural, ülkenin en az üç dört aylık ithalatını karşılayacak miktardır. Bir başka ölçü de ülkenin hiç değilse, kısa vadeli döviz borçlarını karşılayacak miktardır.

Rezervler kur yönetiminde önemli bir faktördür. Ortamlara göre döviz alım satımı yapılarak, kar peşinde koşan spekülâtörlerin veya kur manipülâtörlerinin alış satışlarında kurların aşırı dalgalanması önlenir.

Ülkeler her zaman rezerv tutarlardı. Ancak son yıllarda rezerv miktarı olağanüstü artmıştır. Yalnızca Çin'in 900 milyar \$ rezervi vardır. Bu da ülkedeki her kadın, erkek, çocuk başına 700 \$ rezerv demektir. Bu artışın iki ana nedeni vardır. Birincisi küresel ekonomik ve finansal istikrarsızlık, diğeri de 1997'de ki Doğu Asya krizini IMF'nin ağızına yüzüne bulaştırmasıdır.

Rezervler eskiden altın şeklinde tutulurdu. Bazı ülkeler halen bunu sürdürmektedir. Ancak bugün ülkelerin en büyük çoğunluğu rezervlerini dolar olarak tutmaktadır. Bu ya doların kendisi yahut da, daha sıkçası Amerikan Hazine Bonolarıdır.

Bütün yararlarına rağmen bu hesapların tutulmasının bedeli de büyüktür. Bugün gelişmekte olan ülkeler üç küsur trilyon dolar dolayındaki rezervlerine %1-2 reel faiz almaktadırlar. Oysa gelişmekte olan ülkeler fonlara açtırlar. Parayı bu kadar düşük faizle Amerika'ya borç vermektense yüksek geri dönüşlü projelerine yatırılabilselerdi %10-15 kazanırlardı. Aradaki fark, rezerv tutmanın maliyetidir. Kazanılacak meblağla gerçekte kazanılan arasındaki bu fark için ekonomistler "fırsat maliyeti" terimini kullanmaktadırlar.

Bu farkın ortalama %10 olduğunu varsayalım. Bu da gelişmekte olan ülkelerin rezerv tutma maliyeti yılda 300 milyar dolar demektir. Bu korkunç bir rakamdır. Tüm dünyanın yaptığı dış yardımın dört katıdır.

Başka bir örnekle açıklayalım: Fakir bir ülkedeki bir kuruluş, bir Amerikan bankasından %20 faizle 100 milyon \$ kısa vadeli borç alsın. Kısa vadeli döviz borçları kadar rezerv olması gerektiğinden, hükümet ülke rezervlerini 100 milyon \$ arttırmak zorunda kalır. Bunu da %5 faizli Amerikan Hazine bonosunda tutsun. Bu durumda gerçekte Amerika'dan gelişmekte olan ülkeye herhangi bir para çıkışı söz konusu olmaz. Aksine, aradaki faiz farkı dolayısıyla Amerika 15 milyon \$ kazançlı çıkar.

Küresel rezerv sisteminde kazançlı çıkanlar, paraları rezerv olarak kullanılan ülkelerdir. Çok düşük faizle borçlanmış olurlar. Dünya rezervlerinin üçte ikisi dolarda tutulduğundan, en fazla yararlanan da Amerika'dır.

Yürürlükteki küresel rezerv sistemi dünya ekonomisini küçültmekte, istikrarsızlık getirmektedir. Rezervde tutulan para küresel talebi arttırmakta kullanılabilseydi, işsizlik sorunu da azalır. Küresel toplam talebinin daha da azalmasını önleyen ülke Amerika'dır. Amerika tüketimde son çare haline gelmiştir. Yıllardır sürdürdüğü dev cari açığını başka ülkelerin rezervleri (bir anlamda kredileri) ile finanse etmektedir. Dünyanın en zengin ülkesi olduğu halde gelirinden fazlasını harcayabilmektedir. Bu bakımdan dünyaya hizmet ettiği söylenebilir. Amerika'nın

aşırı savurganlığı olmasaydı deflasyon olabilir; yani fiyatlar düşebilirdi. Soru şudur: Amerika daha ne kadar bu hizmeti sürdürebilir, aşırı harcama ne kadar devam edebilir?

Dış borçlanmayla finanse edilen cari açık işsizliğe yol açar; zira ithal edilen mallar ülkede değil, başka ülkelerde imal edilmektedir. Bu sistem sürdürülebilir değildir. Devleşen borç, eninde sonunda dolara olan güveni sarsacak ve rezerv para birimi olmaktan çıkaracaktır. Nitekim dolar Şubat 2002'den Aralık 2004'e kadar euro karşısında %37 değer kaybetmiştir. 2005 başında Çin artık bütün rezervlerini dolarda tutmayacağını açıklamıştır. Başka ülkelerin merkez bankaları da dolardan yavaş yavaş çıkma sinyalleri vermiştir. Nasıl çıkmasınlar ki? Hiç kimse parasını değeri düşen bir kurda tutup paranın eriyip gitmesine seyirci kalmaz. Amerikan Merkez Bankası ve IMF istikrarlı bir kur sistemi yaratmada adamakıllı çuvallamışlardır.

Avrupa başlangıçta bu gelişmeden memnundu. Yeni para biriminin saygı görmesini istediği için euronun rezerv paralardan biri haline gelmesini coşkuyla karşılıyordu. Ancak bu durumun sakıncaları yavaş yavaş ortaya çıktıkça herkeste eski coşku kalmadı. Merkez bankalarının rezerv olarak ellerinde tuttıkları euro miktarı arttıkça euronun değeri de artacak, bu da Avrupa'nın ihracatını azaltıp, ithalat seli altında bırakacaktır. Avrupa'da işsizlik zaten yüksektir. Bir de Merkez Bankası'nın işsizlik ve büyümeye değil de münhasıran enflasyona odaklandığı dikkate alınır, Avrupa'nın makro-ekonomik geleceğinin pek parlak olmadığı görülür.

Küresel rezerv sisteminde bir sorun olduğu açıktır. Ancak gidişatın nereye varacağı yeterince açık değildir. Krizden yumuşak bir evrime kadar değişen senaryolar vardır. Önümüzdeki birkaç yılda şunlar olabilir: Amerikanın borcu yığıldıkça doların sağlamlığı hakkındaki kuşku artar. Değeri düştükçe yatırımcılardan bir kısmı dolardan kaçmaya başlar. Bunu diğerleri izler ve doların değeri daha da düşer. Amerikan hisse senetlerinin de fiyatları düşer. Dolardan çıkış birkaç aya, hatta yıla yayılabileceği gibi ani bir çöküş şeklinde de olabilir.

Bu senaryonun yakın zamanda gerçekleşme olasılığını azaltan durum şudur: Japonya ve Çin'in Amerikan bonolarında muazzam rezervi vardır. Portföy yönetiminde bütün yumurtaların aynı sepete konmaması gereği, Çin ufaktan ufaktan euroya dönmeye başlamıştır. Ancak Çin ve Japonya'nın elindeki dolar birikimi o kadar fazladır ki, önemli miktarda satmaya kalksalar, geri kalanının değerinde büyük kayba uğrarlar. Dolayısıyla doların istikrarlı seyri onların da işine gelir.

Ne Yapılmalı

Yürürlükteki dolar bazlı rezerv sistemi küresel finans istikrarsızlığının hem kaynağı, hem körükleyicisidir. Ancak dolar+euro sistemi sorunu tamamen çözebilir mi? Yoksa başka bir çözüm mü gerekir?

Bunun yıllar önce Keynes tarafından verilen basit bir cevabı vardır: Uluslar arası toplum, rezerv vazifesi görecek yeni bir çeşit fiat (itibari) para çıkarabilir. Tüm ülkeler, örneğin bir kriz durumunda, fiat parayı kendi paralarıyla değiştirme konusunda mutabık kalırlar.

Bu yalnızca teorik bir olasılık değildir. Asya'da benzer bir inisiyatif başlatılmıştır. 1997 krizinde Japonya, Asya Para Fonu kurulmasını önererek 100 milyar dolar katkı koyacağını belirtmişti. Bu fon bölgedeki ekonomilerin kurtarılmasında kullanılacaktı. Amerika ve IMF, Asya Para Fonunun kurulmasını önlemek için ellerinden geleni yaptılar. Her ikisi de, bölgedeki etkilerinin azalacağından korkuyordu: Her ikisi de kendi bencil çıkarlarını bu ülkelerin sağlığa kavuşmalarından üstün tutmakta bir sakınca görmediler. O dönemde öneriyi engellemeyi başardılar. Fakat Mayıs 2000'de Güney Doğu Asya ülkeleri Birliği (ASEAN) üyeleri artı Çin, Japonya ve Güney Kore Chiang Mai inisiyatifini imzaladılar. Böylece finansal krizleri atlatabilme gücü verecek yeni bir bölgesel kooperatif başlatmış oldular.

Bu inisiyatifin gösterdiği gibi, rezervlere kooperatif şeklinde, karşılıklı rezerv sistemi olarak bakılabilir. Birbirinin parasını rezerv olarak tutmak, kredi almaya benzer. Bir ülkenin ihtiyacı olduğunda diğerlerinin ona kaynak sağlama vaadidir.

Benim önerdiğim itibari para (adına "küresel yeşil" diyelim) sistemi daha kapsamlıdır. İşleyişi şöyle olmalıdır: Yeni Küresel Rezerv sistemine katılan üyeler her yıl fona belli bir miktar katkıda bulunurlar. Küresel Rezerv Fonu, yatırılan miktara eşdeğer küresel yeşil basar. Ülkeler rezerv olarak ellerinde bu yeşilleri tutarlar. Ülkenin net varlığında bir değişiklik olmaz. Kriz durumunda ülke bu yeşilleri euro, dolar veya yenle değiştirebilir. Veya yeşillerle ithalat yapılabilir, bankalara sermaye sağlanabilir veya ekonomi canlandırılabilir.

Basılan yeşil miktarı her yıl rezervlere ilave edilen miktarla orantılı olur. Bugünkü hesaplarla 200 ila 400 milyar dolar civarında olması gerekir. Her ülke rezerv olarak küresel yeşil tutacağından dolar ve euroya fazla ihtiyacı kalmaz. Bu da hem küresel ekonomi için, hem de halen parası rezerv olarak kullanılan ülkeler için muazzam fayda sağlar.

Tüm dünyadaki seminerlerimde reform gerekliliği üzerinde durdukça epey destek gördüm. Bu inisiyatif küresel istikrar ve eşitliğe çok büyük katkı sağlayabilir.

Bölüm 10

KÜRESELLEŞMENİN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİ

Bugün yaşadığımız problemlerde ekonomik küreselleşmenin siyasi küreselleşmeden daha hızlı ilerlemesinin de önemli rolü vardır. Küreselleşmeyi anlayıp şekillendirme ve siyasi süreç içinde sonuçlarıyla baş edebilme yeteneğimizi yeterince hızlı geliştiremedik. Küreselleşmede reform siyasi bir meseledir.

Sanayileşmiş ülkelerdeki firmaların maliyet düşürmek amacıyla yatırımlarını daha elverişli ülkelere kaydırması ana ülkede işsizliğe yol açmaktadır. Dış ülkeye kaçan istihdam daha ziyade vasıfsız işçilik olduğundan, bu kaçıştan en fazla ana ülkedeki dar gelirli zararı görmekte, gelir uçurumunu ve eşitsizliği arttırmaktadır.

Sanayileşmiş ülkeler bu soruna üç şekilde cevap verebilirler. Birincisi, sorunu göz ardı etmek ve eşitsizliğin büyümesine seyirci kalmak. Bu görüşün taraftarları, her şeyin piyasalara bırakılması gerektiğini, piyasanın nasıl olsa bir çözüm üreteceğini savunurlar. Bu yaklaşım Amerika'da da, Avrupa'da da işe yaramamıştır.

İkinci yaklaşım, adil küreselleşmeye direnmektir. Bunu savunanlar, "Avrupa ve Amerika sahip olduğu ekonomik gücü kullanarak oyunun kurallarını mümkün olduğunca uzun süre kendi lehlerine kalmasını sağlasın" derler. Bu mantığa göre Amerika bir taraftan serbest ticaret teranesi çalarken, bir taraftan da kendisini ithalat dalgasından ve yurt dışı imalattan korumalıdır. Kendisi ise dış pazarları görebilmek için elinden geleni yapmalıdır. Bu yaklaşım hem ahlaka aykırıdır, hem de ekonomik ve siyasi açıdan sürdürülemez.

Önümüzde tek bir yol kalıyor: Küreselleşmeye uyum sağlamak ve onu şekillendirmek. Amerika için uyum sağlamak, küreselleşmenin vasıfsız işçilik ücretlerini düşüreceğini kabul etmektir. İleri ülkeler işgücünün vasıflarını yükseltme çabalarını sürdürmeli, gelir vergisi sistemlerini yüksek gelirden daha da fazla vergi alacak şekilde yeniden düzenlemelidirler. Her zaman en alttakiler küreselleşmeden en fazla zarar gören kişilerdir. Ancak ne yazık ki Amerika'da ve başka yerlerde hep eğilim zenginden az, fakirden çok vergi almak yönündedir. Araştırmaya yapılan yatırım verimliliği arttıracığından önemlidir. Artan verimlilik ücretleri ve gelirleri de arttırır. Bunun ufak bir kısmı bile eğitim ve sağlığa ayrılırsa, tüm vatandaşların refahına katkıda bulunur.

Küreselleşmenin bugünkü yönetiminde demokrasi açığı vardır. Oyunun kurallarını yazan ve küresel ekonomiyi idare eden IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi uluslar arası kurumlar ileri ülkelerin, daha doğrusu bu ülkelerdeki özel grupların çıkarlarını yansıtmaktadırlar. Dengesizlik küreselleşmenin hem gündeminde, hem de çevreden ticarete, finanstan diğer haklara, her türlü sonucunda gözlenmektedir.

Son iki asırda ülkeler içi demokrasi hayli gelişmiş olmasına rağmen uluslar arası demokraside ne yazık ki fazla gelişme kaydedemedik. Küresel piyasa ekonomisinin dünyada yalnızca zenginlerin değil, insanların çoğunun hayatını iyileştirmesini istiyorsak bunu başarmak zorundayız.

Aslında bu kurumları tek başlarına suçlamak bir anlamda yersiz. Bunlara yön veren Amerika ve diğer ileri sanayi ülkeleridir. Kurumların başarısızlığı, bu ülkelerin politikalarının başarısızlığını yansıtıyor.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, tek süper güç olarak kalan Amerika'ya yoksulları gözeten, hakkaniyete dayalı bir küresel ekonomik ve siyasi sistem kurma fırsatı verdi. Ancak komünist ideolojinin ortadan kalkması Amerika'ya aynı zamanda kendisinin ve çok uluslu şirketlerinin çıkarlarını gözeten bir sistem kurma fırsatı da verdi. Maalesef, ekonomik alanda Amerika ikinci yolu seçti.

Bütün suçu hükümete yüklemek de yersiz. Sorumluluğun bir kısmı da seçmenlerdedir. Her ne kadar küresel bir dünyada yaşadığımızı bilsek de, düşünce ve davranışlarımız hep dar bir çerçevede. Küreselleşmenin doğru işlemlerini istiyorsak, küresel düşünmeli ve davranmalıyız. Savunduğumuz fikirlerin ve politikaların başkalarını ve küresel ekonomiyi nasıl etkilediğini hesaba katmalıyız.

Ülkeler arası entegrasyon arttıkça, birbirine bağımlılık da artmaktadır. Bağımlılığın artması, ortak sorunların çözümü için kolektif eylem gerektirir. Kolektif eylemin gündemi tüm küresel toplumun yararlanabileceği en elzem konulara odaklanmalı, fikri mülkiyet hakları gibi her ülkede farklı uygulanması gereken konulara el atmamalıdır. Aşırı standardizasyon siyasi egemenliğe darbe vurmakla kalmaz, aynı zamanda etkinliğini de yitirir.

Küresel kolektif eylem negatif dışsallığı –bir tarafın yaptıklarının diğerlerini olumsuz etkilemesi- önlemelidir. Küresel sağlıktan küresel çevreye, küresel barıştan küresel bilgiye, kolektif eylemle üzerine gidilmesi gereken pek çok alan vardır.

Uzun dönemde, küreselleşmenin iyi işlemesi için yapılması gereken en önemli değişikliklerden biri, demokrasi açığının kapatılmasıdır. Bu yapılmazsa diğer reformların sekteye uğrama olasılığı yüksektir. Demokrasi açığının kapatılması için gereken reformların bazıları şunlardır:

- IMF ve Dünya Bankası'nda gelişmekte olan ülkelere tanınan oy hakkının artırılması
- Ticaret ve finans politikalarının yalnızca ticaret ve finans bakanları tarafından değil, daha geniş bir temsilciler grubu tarafından belirlenmesi
- Saydamlık, açıklık ve hesap verilebilirliğin sağlanması
- Gelişmekte olan ülkelerin karar verme sürecine daha aktif katılımı
- Uluslar arası hukukun ve yaptırımların daha iyi işletilmesi
- Gelişmiş ülkelerin daha adil bir ticaret rejimini desteklemesi

Küreselleşmenin iyi işlemesi için tabii ki gelişmekte olan ülkeler de üstlerine düşeni yapmalıdır. Uluslar arası toplum kalkınmanın mümkün olacağı bir ortam yaratabilir, fırsat ve kaynak sağlayabilir; fakat nihayetinde başarılı, sürdürülebilir ve nimetleri geniş kitlelerce paylaşılan bir kalkınmanın sorumluluğu gelişmekte olan ülkelerin omuzlarındadır. Hepsi başarılı olamaz; fakat sözünü ettiğim önlemler alındığı takdirde eskisinden daha çok sayıda ülkenin başaracağına inanıyorum.

Demokrasi açığı, sıradan vatandaşların önemsemesi gereken meselelerin hak ettiği ilgiyi görmemesidir. Dünyanın en zengin ülkesi Amerika, istediği zaman istediğini yapacağını ve elde edeceğini biliyor. Dünyanın geri kalanı şimdiye kadar pek sesini çıkarmadı. Amerika'nın allayıp pulladığı küreselleşmenin coşkusu pek çoğunun ayağını yerden kesti. Eksikliklerini ve aksaklıklarını görmediler. Ancak zaman gelecek, Amerika her istediğini yapamayacak. Küresel ekonomik, toplumsal, siyasi ve çevresel değişim güçleri uzun dönemde en güçlü devletin bile dünyayı kendi çıkarlarına ve perspektifine göre şekillendirme kapasitesine baskın çıkar.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel barışı korumak için kurulan Milletler Camia'sından uzaklaşmakla Amerika çok taraflılığa sırtını çevirmişti. Şimdi de Bush hükümeti Kyoto Protokolünü, Uluslar arası Ceza Mahkemesi'ni, silahlanma anlaşmalarını reddetmekle kalmadı, uluslar arası hukuku çiğneyerek Irak'a savaş açmakla Birleşmiş Milletler'i de acze düşürmüştü.

Birleşmiş Milletler, muhakemeye dayalı demokrasinin değerini kanıtlamıştır. Kitle imha silahlarına ilişkin delilleri ölçmüş tartmış ve savaşa gerek olmadığı hükmüne

varmıştır. Sonuçta haklı çıkmış, kitle imha silahları bulunamamıştır. Dñnyanın tek süper gücü aynı anda hem ekonomik küreselleşme için bastırmakta, hem de ekonomik küreselleşmenin iyi işlemesi için gereken siyasi temelleri zaafa uğratmaktadır. Eylemlerine küresel demokrasinin güçlendirilmesini gerekçe göstermiş; fakat küresel demokrasiye sekte vurmuştur. İnsan haklarından söz etmiş ama işkenceleri savunmakta sakınca görmemiştir.

Aslında, uluslar arası hukuk kurallarına dayalı adil bir küreselleşme isteyenlere en iyi cevabı verecek ÷lke Amerika'ydı. Bağımsızlık Bildirgesi'nde "Bütün Amerikalılar eşit yaratılmıştır." demez; "Bütün insanlar eşit yaratılmıştır." der. Küreselleşmeden en fazla yararlanan ÷lkelerden biridir Amerika. Zaafa uğratılmaması ve siyasi küreselleşme ile ekonomik küreselleşme arasındaki ağığın kapatılması Amerika'nın lehinedir.

Dñnyanın çoğu için mevcut şekliyle küreselleşme, şeytanla ittifaktır. ÷lkedeki birkaç kişi zenginleşir, GSMH istatistikleri iyi görünür; fakat yaşam tarzı ve değerler tehdit altına girer. Bazıları için kazanç daha da az, bedel daha da yüksektir. Küresel ekonomiyle yakın entegrasyon değişkenlik, güvensizlik ve eşitsizlik getirmiştir. Hatta temel değerlerimizi tehdit etmiştir.

Böyle olmak zorunda değildir. Küreselleşmeyi iyi işletebiliriz; yalnızca zengin ve güçlüler için değil, **herkes için**, en fakir ÷lkelerde yaşayanlar da dahil. Görev uzun ve zahmetli olacaktır. Ancak fazla bile bekledik. **Başlama zamanı şimdidir.**